

जिल्ला विकास अनुदान सञ्चालन कार्यविधि- २०६७

लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण कार्यक्रमको व्यवस्था

१. अनुदानको उद्देश्य : नेपाल सरकारबाट जिल्ला विकास समितिलाई प्राप्त हुने सबै प्रकारका अनुदानको उद्देश्य देहाय बमोजिम हुनेछ :-

- समावेशी विकासको अवधारणा बमोजिम लक्षित समूह र क्षेत्रलाई मूलप्रवाहीकरण र सशक्तीकरण गरी समावेशी विकासलाई संस्थागत गर्ने ।
- सामाजिक परिचालनका माध्यमबाट अति विपन्न र विकासमा पहुँच नभएका परिवारलाई उनीहरूको क्षमता बढाउदै विकास प्रक्रियामा मूलप्रवाहीकरण गर्ने ।
- सबैको सरोकारका साभा विषय जस्तै लैङ्गिक समानता, बालबालिकाको विकास, सामाजिक समावेशीकरण, वातावरण संरक्षण, जलवायु परिवर्तनमा असर पार्ने विषय, खुला दिशामुक्त क्षेत्र तथा सरसफाई जस्ता राष्ट्रिय सरोकारका विषयलाई अभियानका माध्यमबाट स्थानीयस्तरमा प्रवर्द्धन गर्न सहयोग पुऱ्याउने ।

२. रकम विनियोजनका क्षेत्रहरु

क्षमता विकास अनुदान :-

- लक्षित वर्ग, समूहका सदस्यहरूको सीप तथा क्षमता विकास क्रियाकलाप,
- जिल्लाभित्र बसोवास गर्ने दलित, आदिवासी, जनजाति, मधेशी, मुशिलम, पिछडा वर्ग, आर्थिक एवं सामाजिक रूपले विपन्न वर्ग, महिला, बालबालिका सम्बन्धी जिल्लास्तरीय सञ्जालको क्षमता विकास सम्बन्धी कार्य,
- लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण विकास गर्न सञ्चालन गरिने क्षमता विकासका कार्यक्रमहरु,

३. सामाजिक परिचालन अनुदान : (१) जिल्लाको सामाजिक परिचालन सम्बन्धी क्रियाकलापहरु "सामाजिक परिचालन निर्देशिका, २०६६" को अधीनमा रही देहाय बमोजिम हुनेछन् :-

- वडा नागरिक मञ्च, गाउँ नागरिक सचेतना केन्द्र सञ्चालन एवं व्यवस्थापन,
- सामुदायिक मध्यस्थता एवं कानूनी उपचार तथा सहायता (प्यारालिगल) समिति परिचालन सम्बन्धी,
- विपन्न घरधुरी नक्साङ्कन (ड्याग म्यापिङ) सम्बन्धी,
- बालमैत्री स्थानीय शासन, बालविकास, बालक्लव तथा बाल सञ्जालका विकास सम्बन्धी,
- लैङ्गिक मूलप्रवाहीकरण र सामाजिक सशक्तीकरण तथा गरीबी न्यूनीकरण सम्बन्धी विषयहरु ।

४. पूँजिगत अनुदान :

लक्षित समूह विकास कार्यक्रम : स्थानीय निकायको कोषको कुल पूँजिगत बजेटबाट लक्षित समूहलाई प्रत्यक्ष फाइदा पुग्ने कार्यक्रम/आयोजनाहरुमा लगानी गर्न देहाय बमोजिम बजेट विनियोजन गर्नु पर्नेछ :-

(क) सबै जातजातिका विपन्न वर्गका महिलाहरूलाई प्रत्यक्ष फाइदा पुग्ने कार्यक्रम/आयोजना लागि न्यूनतम १० प्रतिशत,

(ख) सबै जातजातिका विपन्न वर्गका बालबालिकाहरुलाई प्रत्यक्ष फाइदा पुग्ने कार्यक्रम/आयोजना लागि न्यूनतम १० प्रतिशत,

(ग) सबै जातजातिका आर्थिक रुपमा विपन्न तथा आर्थिक एवं सामाजिक रुपमा पिछडिएका वर्ग (ज्येष्ठ नागरिक, दलित, आदिवासी/जनजाति, भिन्न क्षमता भएका व्यक्तिहरु, मधेसी, मुशिलम तथा पिछडावर्ग लगायत) एवं क्षेत्र तथा नेपाल सरकारले सूचना प्रकाशित गरी लक्षित समूह भनी तोकिएका वर्ग एवं समुदायले प्रत्यक्ष फाइदा पाउने कार्यक्रम/आयोजनाका लागि न्यूनतम १५ प्रतिशत,

(घ) लक्षित क्षेत्रमा गरिएको लगानी **अनुसूची- ७** बमोजिमको आयोजना लगानी विवरण तालिका (प्रोजेक्ट फन्डिङ म्याट्रिक्स) प्रत्येक लक्षित समूहका लागि छुट्टाछुट्टै तयार गर्नु पर्नेछ ।

(ङ) लक्षित समूहको सूची र वर्गीकरणको विवरण **अनुसूची- ८ र ९** मा उल्लेख गरे बमोजिम हुनेछ ।

(च) लक्षित समूहमा लगानी गर्दा उपर्युक्त उपदफा (घ) मा उल्लिखित वर्गीकरणको सूचीमध्ये लोपोन्मुख, अति सीमान्तकृत तथा अतिविपन्न परिवारहरुलाई लक्षित गरी कार्यक्रम सञ्चालन गर्न प्राथमिकता दिनु पर्नेछ । यसरी लगानी गर्दा गरीबी नक्सांकन, विपन्न वर्गको नक्सांकन, आधारभूत सर्वेक्षणलाई आधार लिन सकिनेछ ।

(छ) लक्षित समूहमा जाने कार्यक्रमको कम्तीमा ७० प्रतिशत सोही समूहलाई प्रत्यक्ष फाइदा पुग्नु पर्ने, र कम्तीमा १० परिवार समेटिएको हुनु पर्ने तथा सो सम्बन्धी निर्णय प्रक्रियामा त्यस्ता समूहको सहभागिता हुनुपर्नेछ ।

(ज) लक्षित समूहको लागि सञ्चालित कार्यक्रम/क्रियाकलापहरुको विश्लेषण **अनुसूची- १०** बमोजिम गर्नुपर्नेछ ।

(झ) लक्षित समूह विकास कार्यक्रमका लागि छुट्टाइएको रकम उपदफा (१) र उपदफा (२) मा उल्लिखित लगानिका क्षेत्रमा लगानि गर्नु पर्नेछ ।

(ञ) लक्षित समूह विकास कार्यक्रम अर्न्तगत सामाजिक परिचालन कार्यक्रम लागु भएका गाउँ विकास समितिमा सामाजिक परिचालनबाट छानिएका कार्यक्रमहरु मात्र कार्यान्वयन गर्नुपर्नेछ ।

प्रवर्द्धनात्मक लगानीका क्षेत्र :

- बालमैत्री गाउँ विकास समिति र बालमैत्री नगरपालिका विकास सम्बन्धी,
- बाल श्रम निरुपण सम्बन्धी,
- साक्षरता अभियान तथा औपचारिक शिक्षा जस्तै (बाल बालिका शिक्षा, दलित तथा लोपोन्मुख र सीमान्तकृत जातजातिको शैक्षिक प्रवर्द्धनात्मक कार्य आदि) सम्बन्धी,
- महिला, बालबालिका विरुद्ध हुने घरेलु तथा/सामाजिक हिंसा निरोधात्मक कार्य सम्बन्धी,
- लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण सम्बन्धी,

५. योजना तर्जुमा एवं आयोजना छनौट

जिल्ला स्रोत अनुमान समिति : (१) जिल्ला विकास समितिले जिल्लाको कुल स्रोतको अनुमान, विश्लेषण एवं प्रक्षेपणका लागि देहाय बमोजिमको स्रोत अनुमान समिति गठन गर्नुपर्नेछ ।

(क) जिल्ला विकास समितिको सभापति वा सभापतिको काम गर्न तोकिएको व्यक्ति	- संयोजक
(ख) स्थानीय विकास अधिकारी	- सदस्य
(ग) कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालयको प्रमुख	- सदस्य
(घ) जिल्ला प्राविधिक कार्यालयको प्रमुख	- सदस्य
(ङ) जिल्ला विकास समितिको लेखा प्रमुख,	- सदस्य
(च) विषयगत कार्यालयको तर्फबाट महिला विकास अधिकृत सहित संयोजकले तोकेको कार्यालय प्रमुख २ जना - सदस्य	
(छ) गाउँ विकास समितिका सचिवहरु मध्ये स्थानीय विकास अधिकारीले तोकेको गाविस सचिव १ जना - सदस्य	

(ज) योजना, अनुगमन तथा प्रशासकीय अधिकृत

६. कार्यक्रम/आयोजनाको प्राथमिकताक्रम निर्धारण : (१) जिल्ला विकास समितिले ऐनको दफा २०१ मा उल्लिखित आधारहरु लगायत देहायका आधारमा कार्यक्रम/आयोजनाहरुको प्राथमिकीकरण गर्नुपर्नेछ ।

- उपदफा (१) बमोजिमको आधारमा कार्यक्रम/आयोजनाहरु छनौट गर्दा गरिवी नक्साङ्कन वा विपन्नता नक्साङ्कन आदि समेतको आधारमा तुलनात्मक रुपमा अति गरिव, विपन्न तथा वञ्चितकरणमा परेका वर्गहरुको पकेट क्षेत्रलाई लक्षित गरी कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुपर्नेछ ।

७. योजना तर्जुमा: जिल्ला विकास समितिको योजना तर्जुमा प्रक्रिया ऐनको दफा १९५ को अधीनमा रही देहाए बमोजिम हुनेछ :-

- ऐनको दफा १९८ र नियमावलीको नियम २०४ बमोजिम गठित एकीकृत योजना तर्जुमा समितिलाई महिला, बालबालिका, दलित, आदिवासी/जनजातिको समेत प्रतिनिधित्व गराई समावेशीमूलक गराउने पर्नेछ ।
- एकीकृत योजना तर्जुमा समितिले विषयगत योजना तर्जुमा समितिबाट प्राप्त योजनाको सूचीलाई जिल्ला विकासको मूल लक्ष्यमा पुर्याउने योगदान, आयोजनाहरु बीचको अन्तरसम्बन्ध, परिपूरकता, दोहोरोपना र सामाजिक समावेशीकरण जस्ता पक्षहरुको विश्लेषण गरी वार्षिक जिल्ला विकास योजनाको अन्तिम मस्यौदा तयार गर्नेछ ।
- योजना तथा कार्यक्रम तर्जुमा गर्दा सामाजिक तथा आर्थिक दृष्टिकोणले पिछडिएका महिला, बालबालिका, दलित, आदिवासी/जनजाति, मधेशी, मुस्लिम, पिछडा वर्गको बाहुल्य भएको स्थानलाई लक्षित गरी प्राथमिकताकासाथ कार्यक्रम तर्जुमा गर्नुपर्नेछ । साथै भौगोलिक दृष्टिले विकट एवं सेवा पहुँचबाट वन्चित क्षेत्रलाई समेत प्राथमिकता दिनु पर्नेछ । यसका लागि सामाजिक परिचालनका माध्यमबाट माग गरिएका कार्यक्रम/आयोजनाहरुलाई प्राथमिकताकासाथ सम्बोधन गर्ने व्यवस्था गर्नुपर्नेछ ।
- योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयनका हरेक चरणमा लैङ्गिक मूलप्रवाहीकरण, सामाजिक समावेशीकरण तथा समावेशी सहभागितालाई सुनिश्चितता गराउनु पर्नेछ ।

८. उपभोक्ता समिति सम्बन्धी ब्यवस्था : उपभोक्ता समिति गठन गर्दा ऐनको दफा २०८ र २०९ एवं आर्थिक प्रशासन नियमावलीको नियम १५५ र १५६ समेतका आधारमा देहाय बमोजिका प्रावधानहरु पालना गर्नुपर्नेछ ।

- उपभोक्ता समितिका सदस्यहरुमा कम्तीमा ३३ प्रतिशत महिला हुनुपर्नेछ । साथै समितिको अध्यक्ष, सचिव र कोषाध्यक्षमध्ये कम्तीमा एकजना महिला पदाधिकारी हुनुपर्नेछ । लाभान्वित समूहमा दलित, आदिवासी/जनजाति, पिछडिएका समुदाय तथा वर्ग, मधेशी, मुस्लिम आदिको उपस्थिति रहेको अवस्थामा तिनीहरुको समेत प्रतिनिधित्व हुनुपर्नेछ ।
- उपभोक्ता समिति गठन गर्दा आयोजनाको कार्यान्वयनमा सहजीकरण एवं अनुगमन गर्न एकजना महिला सहित ५ सदस्यीय छुट्टै सुपरिवेक्षण एवं अनुगमन समिति गठन गर्नुपर्नेछ र अन्तिम भुक्तानी एवं फरफारक गर्नुपूर्व यस्तो समितिको सिफारिस लिनुपर्नेछ ।

९. अनुगमन सम्बन्धी थप ब्यवस्था : (१) मन्त्रालय वा जिल्ला विकास समितिले जिल्ला विकास समितिबाट सञ्चालित कार्यक्रम/आयोजनाहरुको सेवा करारमा परामर्शदाता नियुक्त गरी अनुगमन गर्न गराउन सक्नेछ ।

जिल्लाभिन्न सञ्चालित कार्यक्रम तथा बजेटको तर्जुमा, कार्यान्वयन र अनुगमन प्रक्रियामा वातावरणीय पक्ष, लैङ्गिक तथा सामाजिक समावेशीकरण जस्ता विषयलाई पर्याप्त ध्यान दिए नदिएको वारेमा सुपरिवेक्षण तथा अनुगमन गर्नुपर्नेछ । यसरी कार्यक्रम तथा बजेटको लैङ्गिक बजेट परीक्षण गर्दा “स्थानीय निकाय लैङ्गिक बजेट परीक्षण कार्यविधि, २०६८” बमोजिम गर्नुपर्नेछ ।

अनुसूची- ८

कार्यविधिको दफा ११ (३) (ड) संग सम्बन्धित

आदिवासी जनजाति उत्थान राष्ट्रिय प्रतिष्ठान ऐन, २०५८ को दफा २ अनुसारका आदिवासी जनजातिहरूको सूची

१ किसान	२. कुमाल	३. कुशवाडिया
४. कुशुण्डा	५. गनगाई ६. गुरुड	
७. चेपाङ	८. छन्त्याल	९. छैरोतन
१०. जिरेल	११. भांगड १२. डोल्पो	
१३. ताडवे १४. ताजपुरिया १५.		तामाङ
१६. तीन गाउंले थकाली	१७. ताप्केगोला	१८. थकाली
१९. थामी	२०. थारु	२१. थुदाम
२२. दनुवार	२३. दराई २४. दुरा	
२५. धानुक	२६. धिमाल	२७. नेवार
२८. पहारी	२९. फ्री	३०. वनकरिया
३१. बरामो ३२. बाह्र गाउंले		३३. बोटे
३४. भूजेल	३५. भोटे ३६. मगर	
३७. माभी	३८. माफाली थकाली	३९. मुगाली
४०. मेचे (बोडो)	४१. याक्खा	४२. राई
४३. राउटे ४४. राजवंशी (कोच) ४५. राभी		
४६. लार्के ४७. लिम्बु		४८. लेप्चा
४९. ल्होपा	५०. ल्होमी (शिङसावा)	५१. वालुङ
५२. व्यासी	५३. शेर्पा	५४. सतार (सन्थाल)
५५. सियार	५६. सुनुवार ५७. सुरेल	
५८. हायु ५९. हयोल्मो		

दलित वर्गमा सूचीकृत जात जातीहरूको वर्णानुक्रम अनुसारको जातीय सूची

(क) पहाडे मूल

१. गन्धर्व (गाईने)
२. परियार (दमाई, दर्जी, सुचीकार, नगर्ची, ढोली, हुड्के)
३. बादी
४. विश्वकर्मा (कामी, लोहार, सुनार, ओड, चुनँरा, पार्की, टमाटा)
५. सार्की (मिजार, चर्मकार, भूल)

(ख) मधेशी मूल

६. कलर	१३. डोम (मरिक)	१५. दुसाध (
७. ककैहिया	१४. तत्मा (ताँती, दास)	पासवान, हजरा)
८. कोरी		१६. धोवी (रजक)
९. खटिक		हिन्दू
१०. खत्वे (मण्डल, खङ्ग)		१७. पत्थरकट्टा
११. चमार (राम, मोची, हरिजन, रविदास)		१८. पासी
१२. चिडिमार		१९. बाँतर

२०. मुसहर
२१. मेस्तर (हलखोर)
२२. सरभङ्ग (सरवरिया)

पिछडावर्गको सूची

कुशवाहा, कुर्मी, कुम्हार, कहार, केवट, कानु, कभार, कलवार, तेली, नुनिया, भेडीहर, माली, मल्लाह, बरैई, यादव, राजभर, राजधोव, लोहार, लोध, सुडी, हजाम, अमात, बडै, बिन्न आदि ।

नेपालका आदिवासी जनजातिहरुको वर्गीकरण (सन्दर्भको लागि)

नेपाल आदिवासी जनजाति महासंघ संघीय परिषदको मिति २०६०/११/१८ गतेको बैठकले निर्णय गरेको वर्गीकरण सूची निम्न अनुसार छ ।

१. लोपोन्मुख समूह

कुसुण्डा, बनकरिया, राउटे, सुरेल, हायु, राजी, किसान, लेप्चा, मेचे, कुशवाडिया ।

२. अतिसीमान्तकृत समूह

माभी, सियार, ल्होमी, थुदाम, धानुक, चेपाङ, सतार, थामी, भागाङ, बोटे, दनुवार, बरामु ।

३. सीमान्तकृत समूह

सुनुवार, थारु, तामाङ, भुजेल, कुमाल, राजवंशी, गन्नाई, धिमाल, भोटे, दराई, ताजपुरिया, पहेरी, ताप्केगोला, डोल्पो, फ्रि, मुगाल, लार्के, ल्होपा, दुरा, वालुङ ।

४. सुविधावञ्चित समूह

गुरुङ, मगर, राई, लिम्बु, छैरोतन, ताडवे, तिनगाउले थकाली, वाह गाउँले, माफाली थकाली, शेर्पा, याक्खा, छन्त्याल, जिरेल, व्यासी, ह्योल्मो ।

५. उन्नत समूह

नेवार, थकाली ।

अनुसूची- ९

कार्यविधिको दफा ११ (३) (ड) संग सम्बन्धित
लक्षित समूहहरूलाई उपयोगी कार्यक्रम तथा आयोजनाहरू

१. महिलालाई प्रत्यक्ष फाइदा पुग्ने आयोजनाहरूको लागि न्यूनतम -१० %

(क) पूर्वाधार विकास :

- स्वास्थ्य तथा सरसफाई : प्रसुतीगृह निर्माण तथा मर्मत सुधार, प्रसुती एवं स्वास्थ्य जाँचका लागि आवश्यक पर्ने सामग्री ।
- खानेपानी तथा सरसफाई : इनार निर्माण तथा मर्मत, ट्यूबेल जडान, धारा निर्माण तथा मर्मत सुधार ट्याङ्की निर्माण, आकाशेपानी संकलन, खानेपानी श्रोत संरक्षण, शौचालय निर्माण, मर्मत र सम्भार ।
- विपन्न वर्गका महिलाहरूको कार्यबोझ घटाउने खालका आयोजना जस्तै बैकल्पिक उर्जा, सुधारिएको चुलो, सौर्यउर्जा, गोबरग्यास, पानी घट्ट, खाद्य प्रशोधन आदि आयोजनाहरू ।
- हिंसा पिडित महिलाहरूको लागि अस्थायी आवास गृह निर्माण र मर्मत सुधार ।
- अपाङ्गता भएका महिलाहरूको लागि सहयोग पुग्ने सामग्री तथा आयोजनाहरू ।
- स्थानीय तहमा सामाजिक पूँजी अभिवृद्धि गर्ने तथा तालिम संचालन गर्न सामुदायिक भवन तथा महिला सहकारी भवन निर्माण गर्न समपूरक कोष आदि कार्यक्रम ।

(ख) सामाजिक/क्षमता विकास :

- प्रजजन स्वास्थ्य सम्बन्धी कार्यक्रम, पाठेघर सम्बन्धी समस्या रोकथाम तथा जनचेतना जगाउने कार्यक्रम, छाउपडी प्रथा विरुद्ध जनचेतना जगाउने कार्यक्रम, एच.आई.भी/एडस् सम्बन्धी जनचेतना जगाउने आदि कार्यक्रम ।
- महिलाहरूको लागि लोक सेवा तयारी कक्षा संचालन, वैदेशिक रोजगारीको लागि आवश्यक पर्ने जानकारीमूलक शिक्षा र सीप विकास ।
- स्थानीय निकाय एवं विभिन्न सरकारी तथा गैर सरकारी संस्थाबाट संचालन गर्ने विकासको कार्यको समय सीमा, कार्य पद्धति(योजना तर्जुमा, कार्यान्वय, अनुगमन), महिला सम्बन्धी विभिन्न नीतिगत प्रावधानहरू बारेमा जानकारी दिने कार्यक्रम ।
- महिला नेतृत्व विकास, सशक्तीकरण (सामाजिक, राजनीतिक, आर्थिक) कार्यक्रम र अधिकारमा आधारित विकासको अवधारणा सम्बन्धी कार्यक्रम ।
- महिला साक्षरता सम्बन्धी कार्यक्रम, किशोरीहरूको लागि जीवन उपयोगी सीप ।
- लैङ्गिकतामा आधारित हिंसा र विभेदयुक्त प्रचलन, महिला विरुद्ध हुने सबै प्रकारका हिंसा उन्मुलन सम्बन्धी कार्यक्रम, महिला मानव अधिकार सम्बन्धी, नीति, कानून आदीबारे चेतना अभिवृद्धि कार्यक्रम ।
- महिला सञ्जाल, समुदायिक संस्था र सहकारी संस्थाहरूको महिलाहरूको नेतृत्व विकास र विकासमा पहुँच वृद्धि गर्ने ज्ञान र सीपको विकास, सूचना र सञ्चारमा महिलाहरूको सहभागिता र पहुँच वृद्धि गर्ने कार्यक्रम, विपन्न वर्गका महिलाहरूको लागि क्षमता विकास कार्यक्रम आदि ।
- महिला सहकारीहरूको क्षमता विकासको लागि सहयोग (प्रस्तावना लेखन सम्बन्धी तालिम, नेतृत्व विकास आदि) ।

- महिलाको क्षेत्रमा काम गर्ने सामुदायिक स्वयंसेविकाहरूलाई क्षमता अभिवृद्धि, प्रोत्साहन पुरस्कार ।
- गरीब महिला सामुदायिक संस्थाहरूलाई गा.वि.स. अनुदान सम्बन्धी अनुशिक्षण तालिम ।

(ग) आर्थिक/सीप विकास

कृषिमा आधारित : कृषि, खाद्य तथा फलफूल प्रशोधन, कृषि जन्य लघुउद्योगहरूको संचालन तथा व्यवस्थापन, जैविक कृषि व्यवसाय, कम्पोस्ट मल, गोठ सुधार, व्यवसायिक तरकारी एवं फलफुल खेती विकास, माटो सुधार, विउ विजन, उन्नत प्रविधिको विस्तार, हाट हटियाको व्यवस्थापन, प्रवर्द्धन कार्यक्रम, महिलाहरूको आय वृद्धि गर्न प्रत्यक्ष सघाउ पुग्ने खालका तालिम तथा सीपहरू र अन्य कृषि, पशुविकास, मत्स्य विकास, पोखरी निर्माण तथा सहकारी सम्बन्धी क्रियाकलापहरू ।

गैर कृषिमा आधारित : घरेलु तथा लघुउद्यम उद्योगहरूको संचालन तथा व्यवस्थापन, परम्परागत सीपलाई परिमार्जन गर्दै बजारमैत्री रूपमा आधुनिकरण गर्ने, गरीब महिलाहरूको आय वृद्धि गर्न प्रत्यक्ष सघाउ पुग्ने खालका तालिम तथा सीपहरू आदि । गरीब महिला सामुदायिक संस्थाहरूलाई साना तिना आयआर्जन गर्न कोषको सहयोग ।

(घ) संस्थागत विकास

- स्वास्थ्य चौकी एवं उपस्वास्थ्य चौकीहरूको संस्थागत सुधारका कार्यक्रम ।
- लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण कार्यान्वयन समिति, महिला सञ्जाल, लैङ्गिक निगरानी समूह, कानुनी उपचार तथा सहायता समिति, महिला सहकारी संस्था, सामुदायिक संस्था/महिला समूहहरूका संस्थागत सुधारका कार्यक्रम ।
- गरीब महिलाहरूको सामुदायिक संस्था गठन तथा विस्तारमा सहयोग ।

(२) बालबालिकालाई प्रत्यक्ष फाईदा पुग्ने आयोजनाहरूको लागि न्यूनतम् -१० %

(क) पूर्वाधार विकास :

- प्राथमिक शिक्षा, शैक्षिक सामग्री, विद्यालय मर्मत सुधार, फर्निचर, पुस्तकालय निर्माण तथा मर्मत सुधार, सौचालय निर्माण तथा मर्मत सुधार, खानेपानी तथा सरसफाई आदि कार्यक्रम ।
- हिंसा पिडित बालिकाका लागि आकस्मिक संरक्षण थलो, औषधी उपचार सहयोग ।

(ख) सामाजिक/क्षमता विकास :

- बाल अधिकारको आधारमा विभिन्न बाल मैत्री सूचकहरूको विकास गरी बाल मैत्री योजना तर्जुमा र कार्यान्वयन गर्ने ।
- बालबालिकाहरूको अवस्था भल्कने विभिन्न क्षेत्रको सूचनाहरूको संकलन र उपयोगितामा जोड दिने कार्यक्रम ।
- स्थानीय निकायको योजना तर्जुमा कार्यक्रमहरूमा बालबालिकाहरूको सहभागिता वृद्धि र बालबालिकाहरूको विकासको लागि बजेट विनियोजन कार्यक्रममा जोड दिने कार्यक्रम ।
- बालमैत्री शिक्षण सिकाई (शिक्षक/शिक्षिका तालिम, शिक्षण सामग्रीहरू, वातावरण सुधार आदि कार्यक्रम)
- बाल लकब र बालबालिकाहरूको समूहहरूको संस्थागत विकास र व्यवस्थापन (नेतृत्व विकास, क्षमता विकास कार्यक्रम) ।

- किसोरी किसोरहरुमा मानसीक र शारिरीक स्वास्थ्यमा आउने परिवर्तन र यस सम्बन्धी व्यवस्थापन सम्बन्धी ज्ञान र चेतना अभिवृद्धि ।
- किशोरी विकास कार्यक्रम र किशोरीहरुको नेतृत्व विकास गर्ने खालका कार्यक्रम ।
- बाल विवाह विरुद्ध अभियान कार्यक्रम ।
- किशोरी शिक्षा अभियान कार्यक्रम र बैकल्पिक विद्यालय स्थापना ।
- जीवन उपयोगी सीपहरु सम्बन्धी ज्ञानको अभिवृद्धि ।
- प्राथमिक स्वास्थ्य सेवा, एच.आई.भी/एडस, प्रजनन स्वास्थ्य सम्बन्धी कार्यक्रम ।
- जन्म दर्ता अभियान कार्यक्रममा सहयोग ।
- विभिन्न खोप अभियानहरु कार्यक्रमहरुमा सहयोग ।
- पोषण कार्यक्रम सहयोग ।
- जोखिममा परेका बालबालिकाहरुको सहयोग कार्यक्रम आदि ।
- सूचना र सञ्चारमा पहुँच र उपयोगिता ।
- आर्थिक अवस्था कमजोर, जेहेन्दार र असक्त अपाङ्गता भएका छात्र, छात्राहरुको लागि छात्रवृत्ति कार्यक्रम ।
- आर्थिक र सामाजिक अवस्थाले स्कुल पठन पाठन गर्न नसक्ने र बिचमा स्कुल छोडने छात्र, छात्राहरुको लागि शैक्षिक विकासको विशेष कार्यक्रम ।
- अशक्त, अपाङ्गता भएका छात्राहरुको लागि शैक्षिक र बाल स्वास्थ्य सम्बन्धी विकासको लागि विशेष कार्यक्रम ।
- बालबालिकाहरुको क्षमता विकास र सशक्तीकरण सम्बन्धी कार्यक्रम ।
- बाल स्वास्थ्य सम्बन्धी कार्यक्रम संचालन ।
- स्वास्थ्यय चौकी, उप स्वास्थ्य चौकीहरुमा बालबालिकाहरुको स्वास्थ्य सेवाका लागि आवश्यक सामग्रीहरु
- अभिभावकहरुलाई बाल बालिकाहरुको हेरचाह सम्बन्धी ज्ञानको अभिवृद्धि गर्ने कार्यक्रम ।
- बालमैत्री स्थानीय शासन सम्बन्धी कार्यक्रम तथा आदि कार्यक्रम ।
- समुदायमा आधारित सूचना प्रणालीको विकास, सहभागितामूलक अनुगमन विधिहरुको विकास (सामुदायिक सूचना पाटी, पिआरए आदि) ।
- बालबालिकाहरुको क्षेत्रमा काम गर्ने स्वयंसेविकाहरु जस्तै : सामुदायिक परिचालिकाहरुको क्षमता अभिवृद्धि, संजाल निर्माण, नियमित बैठक संचालनमा सहयोग कार्यक्रम ।
- बालबालिकाहरुको अवस्थामा सुधार ल्याउने कार्यक्रममा सहयोग पुऱ्याउने ग्रामीण सहजकर्ताहरुको परिचालन, क्षमता अभिवृद्धि ।
- बालबालिकाहरुको अवस्थामा सुधार ल्याउने कार्यक्रममा सहयोग पुऱ्याउने सहजकर्ता, सामुदायिक परिचालिकाहरुको लागि व्यवस्थापन सहयोग, उत्प्रेरणामूलक पुरस्कार ।
- स्थानीय निकायमा बालबालिका, महिलाहरुको विकासको योजना तर्जुमा, समिक्षा गर्न समन्वय समिति बैठकमा सहयोग ।
- बालबालिकाहरुको अवस्था विश्लेषण गर्न सर्भेक्षण, बालबालिकाहरुको प्रोफाइल तयारी ।

(ग) संस्थागत विकास

- विद्यालय, स्वास्थ्य चौकी, बाल ल्कव, बाल सञ्जाल संस्थाहरुको संस्थागत विकास गर्ने आदि कार्यक्रम ।
- बालबालिकाहरुको क्षेत्रमा गरिएका अनुकरणीय सफल कामको अभिलेखन ।
- किशोरी/यूवा क्लब गठन, विस्तार ।

(३) आर्थिक तथा सामाजिक रूपमा पिछ्छ परेका विपन्न वर्गहरूले प्रत्यक्ष फाईदा पाउने आयोजनाहरूको (दलित, आदिवासी/जनजाति, ज्येष्ठ नागरिक, अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू, मधेसी, मुस्लिम, पिछ्छडा वर्ग र अन्य पिछ्छडीएका वर्गका समेत) लागि न्यूनतम् - १५%

यस बमोजिम लक्षित समूहलाई बजेट विनियोजन गर्दा जिल्लाको जनसंख्याको अनुपातमा गर्नुपर्नेछ ।

(क) पूर्वाधार विकास :

- खानेपानी तथा सरसफाई : इनार निर्माण तथा मर्मत, ट्यूबवेल जडान, धारा निर्माण तथा मर्मत सुधार ट्याङ्की निर्माण, आकाशेपानी संकलन, खानेपानी श्रोत संरक्षण, शौचालय निर्माण, मर्मत र सम्भार ।
- बैकल्पीक उर्जा, सुधारिएको चुलो, सौर्यउर्जा, गोबरग्यास, पानी घट्ट, खाद्य प्रशोधन आदि आयोजनाहरू ।
- स्थानीय तहमा सामाजिक पूँजी अभिवृद्धि गर्ने तथा तालिम संचालन गर्न सामुदायिक भवन ।
- सांस्कृतिक/पुरातात्विक महत्वका ऐतिहासिक पूर्वाधार संरक्षण तथा मर्मत सुधार ।
- लक्षित समूहहरूको आवश्यकतामा आधारित साना तिना उत्पादनमूलक आयोजनाहरू आदि कार्यक्रम ।

(ख) सामाजिक/क्षमता विकास :

- विभिन्न पछ्छाडि परेको तथा पारिएका विपन्न वर्गहरूको पार्श्वचित्र तयारी तथा विपन्न वर्गको नक्साङ्कन तयारी ।
- स्थानीय निकाय एवं विभिन्न सरकारी तथा गैर सरकारी संस्थाबाट संचालन गर्ने विकासको कार्यको समय सीमा, कार्य पद्धति, बच्चतमा परेको समुदाय र जनताका लागि विद्यमान नीतिगत प्रावधानहरू सम्बन्धी जनचेतना जगाउने कार्यक्रम ।
- सूचना र सञ्चारमा पहुँच, वैदेशिक रोजगारीको लागि आवश्यक जानकारी र सीपको विकास, लोक सेवा तयारी कक्षा संचालन ।
- अधिकारमा आधारित विकास अवधारणा, विभेदयुक्त प्रचलन, मानव अधिकार, नीति, कानुन आदीबारे चेतना अभिवृद्धि कार्यक्रम ।
- विपन्न पछ्छाडि परेको वर्गहरूको समूह र सञ्जालहरूको सुदृढिकरण र संस्थागत विकास कार्यक्रम, नेतृत्व विकास कार्यक्रम र सशक्तीकरण सम्बन्धी कार्यक्रम ।
- ज्येष्ठ नागरिक, अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको लागी सामाजिक सुरक्षा, क्षमता विकास सम्बन्धी कार्यक्रम ।
- समाजका सबै भाषा, धर्म जातिहरू प्रति सदभाव जगाउन उन्मुख गराउने कार्यक्रम र जनचेतनामूलक आदि कार्यक्रमहरू ।

(ग) आर्थिक/सीप विकास

कृषिमा आधारित : कृषि, खाद्य तथा फलफूल प्रशोधन, कृषि जन्य लघुउद्योगहरूको संचालन तथा व्यवस्थापन, जैविक कृषि व्यवसाय, कम्पोस्ट मल, गोठ सुधार, व्यवसायिक तरकारी एवं फलफुल खेती विकास, माटो सुधार, विउ विजन, उन्नत प्रविधिको विस्तार, लक्षित समूहहरूको आय वृद्धि गर्न प्रत्यक्ष सघाउ पुग्ने खालका तालिमहरू र अन्य कृषि, पशुविकास, मत्स्य विकास, पोखरी निर्माण तथा सहकारी सम्बन्धी क्रियाकलापहरू ।

गैर कृषिमा आधारित : घरेलु तथा लघुउद्यम उद्योगहरूको संचालन तथा व्यवस्थापन, परम्परागत सीपलाई परिमार्जन गर्दै बजार मैत्री रूपमा आधुनिकरण गर्ने, लक्षित समूहको आय वृद्धि गर्न प्रत्यक्ष सघाउ पुग्ने खालका

तालिम तथा सीपहरु आदि कार्यक्रम ।

41

(घ) संस्थागत विकास

- सामुदायिक संस्था, यस वर्गका विभिन्न संघ संस्थाको संस्थागत विकास सम्बन्धी आदि कार्यक्रमहरु ।

गाउँ विकास समिति अनुदान सञ्चालन कार्यविधि, २०६७

लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण कार्यक्रमको व्यवस्था

१. योजना तर्जुमा एवं आयोजना छनौट

एकीकृत योजना तर्जुमा समिति : (१) गाउँ विकास समितिमा निर्वाचित जनप्रतिनिधिहरूको व्यवस्था नभएसम्मको लागि गाउँ विकास समितिबाट सञ्चालन गरिने कार्यक्रम/आयोजनाका प्रस्तावहरू छनौट गरी गाउँ विकास समिति समक्ष सिफारिस गर्ने प्रयोजनका लागि देहाय बमोजिमको एकीकृत योजना तर्जुमा समिति(सल्लाहकार समिति) रहनेछ :-

- (क) गाउँ विकास समितिको अध्यक्ष वा अध्यक्षको काम गर्न तोकिएको व्यक्ति -संयोजक
- (ख) गाउँ विकास समितिको सर्वदलीय संयन्त्रमा प्रतिनिधित्व गर्ने राजनीतिक दलका एक दल एक प्रतिनिधि -सदस्य
- (ग) गाउँ विकास समितिमा कार्यरत गैर सरकारी संस्थाहरूले आफूमध्येबाट छनौट गरी पठाएको गैर सरकारी संस्थाको प्रतिनिधि (एक जना) -सदस्य
- (घ) गाउँ विकास क्षेत्रमा सामुदायिक संस्थाहरूले आफूमध्येबाट छनौट गरी पठाएको सामुदायिक संस्थाको महिला प्रतिनिधि (एक जना) -सदस्य
- (ङ) गाउँ विकास क्षेत्रमा दलित संस्थाहरूले आफूमध्येबाट छनौट गरी पठाएको दलित संस्थाको प्रतिनिधि (एक जना) -सदस्य
- (च) गाउँ विकास क्षेत्रमा रहेका महिला संस्थाहरू (जस्तै आमा समूह, महिला सहकारी, महिला संजाल, प्यारालिगल समिति आदि) ले आफूमध्येबाट छनौट गरी पठाएका महिला संस्थाका प्रतिनिधि (दुई जना) -सदस्य
- (छ) गाउँ विकास क्षेत्रमा रहेका बालक्लवहरूले आफूमध्येबाट छनौट गरी पठाएका बाल प्रतिनिधि (एक जना) - सदस्य
- (ज) गाउँ विकास क्षेत्रमा आदिवासी/जनजातिका संस्थाहरूले आफूमध्येबाट छनौट गरी पठाएका आदिवासी/जनजाति संस्थाका प्रतिनिधि (एक जना) -सदस्य
- (झ) पिछडावर्गको उपस्थिति भएका गाउँ विकास समितिमा सम्बन्धित पिछडावर्गहरूको समितिबाट छनौट गरी पठाएको पिछडावर्गको प्रतिनिधि (एक जना) - सदस्य
- (ञ) गाउँ विकास समितिको सचिव

-सदस्य सचिव

नगरपालिका

सामाजिक परिचालन दिग्दर्शन, २०६७

२.३. सामाजिक परिचालनका लक्ष्य, उद्देश्य, नीति र रणनीतिहरु

उपरोक्त पृष्ठभूमिमा वर्तमानमा लागू गर्न खोजिएको सामाजिकपरिचालन प्रक्रियाका निम्न लक्ष्य, उद्देश्य, नीति र रणनीति रहेकाछन् ।

लक्ष्य :

नगरक्षेत्रमा बसोवास गर्ने सबै नागरिक विशेष गरेर सामाजिक एवम् आर्थिक रूपमा अति विपन्न एवम् बञ्चितीमा परेका व्यक्तिको क्षमता विकास एवम् सशक्तीकरणका माध्यमबाट उपलब्ध श्रोत, साधन, सेवा सुविधामा पहुँच, निर्णय प्रक्रियामा सहभागिता, नियन्त्रण एवम् स्वामित्व सृजना गरी सेवा प्रदायकलाई विपन्न समुदायको हितमा निर्णय गर्ने कार्यमा प्रभावपादैँ उत्तरदायी एवम् प्रभावकारी रूपमा सेवा प्रवाहबाट जीविकोपार्जन र जीवन स्तरमा सुधार ल्याई सशक्तीकरण र सामाजिक रुपान्तरणका माध्यमबाट गरिबी निवारणको लक्ष्यमा सहयोग पुर्याउने ।

उद्देश्य:

- १ नगरक्षेत्रमा बसोवास गर्ने सबै नागरिक विशेष गरेर आर्थिक तथा सामाजिक रूपले अति विपन्न र बञ्चितीमा परेका समुदायलाई गरिबी एवम् बञ्चितीमा पर्नुका कारण महशुस गराई ती समुदायको क्षमता विकास एवम् सशक्तीकरणमा सहयोग गर्ने ।
- २ योजना तर्जुमा, प्राथमिकिकरण, कार्यान्वयन, मुल्यांकन, श्रोत साधनको समानुपातिक बाँडफाँडका प्रत्येक चरणमा नागरिकको विशेष गरेर विपन्न एवम् बञ्चितीमा परेका समुदायको समावेशीमूलक सक्रियसहभागिता एवम् स्वामित्व सृजना गर्ने ।
- ३ नगरपालिका लगायत स्थानीयस्तरमा कार्यरत अन्य सरकारी, गैर सरकारी, वित्तीय, निजी क्षेत्रलाई विपन्न समुदायका अधिकार, आवाज एवम् मागप्रति सम्बेदनशील भई प्रभावकारी एवम् उत्तरदायी ढंगबाट ती आवाजलाई सम्बोधन गर्न सहयोग गर्ने ।
- ४ नगरपालिका एवम् अन्य स्थानीयस्तरमा कार्यरत सेवा प्रदायक सरकारी, गैर सरकारी संस्थाले समावेशी नीति अवलम्बन गर्दै आफ्ना मूल्य मान्यता र काम गर्ने तौरतरिका, व्यवहार, अभ्यास शैली, प्रवृत्तिमा सकारात्मक परिवर्तन ल्याउन संस्थागत, नीतिगत, कानुनी एवम् संरचनागत सुधार र परिवर्तन ल्याउन सक्षम बनाउने ।
- ५ नागरिकलाई अधिकार दावी गर्ने मात्र नभई राज्यप्रतिको दायित्व र कर्तव्य निर्वाह गर्ने भूमिकाबारे सुसूचित गराउने ।

नीति:

- १ नगरपालिका अर्न्तगतका सेवा र सुविधाको पहुँचमा तुलनात्मक रूपमा कम पहुँच भएका वडाहरु भित्र पनि अति विपन्न टोल, समुदाय एवम् परिवारमा कार्यक्रम केन्द्रितगरी संचालन गर्ने ।
- २ नगरपालिकामा सामाजिक परिचालनका लागि संस्थागत/सांगठनिक व्यवस्था गरी सामाजिक रुपान्तरणका कार्यक्रमको तर्जुमा, बजेट बाँडफाँड, कार्यान्वयन, अनुगमन एवम् मूल्यांकनमा सहजीकरण गर्ने ।
- ३ नगरपालिकामा सामाजिक परिचालनका कार्यक्रमहरु स्थानीय सेवा प्रदायक मार्फत संचालन गर्ने ।
- ४ समुदायबाट प्राप्त प्रभावकारी र प्राथमिकतामा परेका मागलाई सम्बोधन गर्न आवश्यक श्रोत साधनको व्यवस्था गर्ने ।
- ५ नगरक्षेत्रभित्र सेवा प्रदायकका रूपमा सामाजिक परिचालन, समुदाय सशक्तीकरणमा संलग्न सरकारी, बित्तीय, गैर सरकारी एवम् निजी क्षेत्रका सेवा प्रदायकहरुको कार्य संजाल तयार गरी संयन्त्र स्थापना गर्ने र एक आपसमा परिपूरकता र समन्वय कायम गर्ने गरी कार्यक्रम संचालन गर्ने ।
- ६ नगरपालिकाको निर्णय प्रक्रियालाई लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशी बनाउन ती समुदायको निर्णय प्रक्रियामा पहुँच, पहिचान एवम् प्रतिनिधित्वको समुचित व्यवस्था गर्ने ।
- ७ आर्थिक एवम् सामाजिक रूपले विपन्न एवम् बञ्चितमा परेका समुदायको आवाज, माग, अधिकारलाई प्राथमिकता दिई सम्बेदनशील र उत्तरदायी ढङ्गबाट सम्बोधन गर्ने व्यवस्था मिलाउने ।
८. विपन्न एवम् बञ्चितमा परेका समुदायको जीवनस्तरमा सुधार ल्याउन आवश्यक संस्थागत, नीतिगत व्यवहारगत सुधार गरी प्रवाह गरिने सेवा, सुविधा, श्रोत, साधनमा ती वर्गको अधिकार सुनिश्चित गर्ने ।
९. नगरपालिकाको अग्रसरतामा साविकमा गठन भएका टोल विकास संस्थाहरुलाई पनि सामाजिक रुपान्तरणका विशेष विधि र तौरतरिकाहरु, उद्देश्य एवम् नीतिहरूसंग परिचय गराउन अभिमुखीकरण गर्ने र विकास प्रक्रियाको सहभागितामा निरन्तरता दिने ।
१०. विगतमा टोल विकास संस्था वा अन्य कार्यक्रममा समावेश हुन नसकेका अति विपन्न परिवार र वर्गलाई कार्यक्रम समावेश गराउने र सहभागिता जनाउन उत्प्रेरित गर्ने
११. नागरिकलाई आफ्नो अधिकार, दायित्व र कर्तव्यप्रति विशेष सजग गराउन विविध कृयाकलाप संचालन गर्ने ।

रणनीतिहरु:

- १ रूपान्तरणीय प्रणाली अर्न्तगत संचालन गरिने सामाजिक परिचालन सहभागितात्मक द्रुत लेखाजोखा (PRA) पद्धति लगायतका विभिन्न विधि र तौरतरिकाहरु (Tools) चरणबद्ध रूपमा प्रयोग गरी सामाजिक/आर्थिक रूपमा अति विपन्न र बञ्चितमा परेका टोल/बस्ती समुदायका परिवार पहिचान गर्ने र नगरपालिकाका ५० प्रतिशत (४०४) वडाहरुमा कार्यक्रम संचालन गरिनेछ ।

- २ पहिचान गरिएका परिवारहरूलाई विपन्नता वा बञ्चितीमा रहनुपर्ने मूल कारणहरू पहिल्याउन र तिनको क्षमता, अधिकार एवम् दायित्व बारे महशुस गाराउन अन्तरकृया कार्यक्रमहरू निरन्तररूपमा संचालन गर्न सहजीकरण गर्ने ।
- ३ विद्यमान प्राकृतिक श्रोतसाधन तथा राज्यबाट प्रवाहित हुने श्रोतसाधन, सेवाबारे सुसूचित गराई ती प्राप्त हुने उपायबारे अभिमुखीकरण गराई ती सेवासंग सम्बन्ध स्थापना गराउने ।
- ४ स्थानीयस्तरमा रहेका सेवा प्रदायकलाई नागरिकका मागप्रति सम्वेदनशील बनाई विशेषगरी विपन्न एवम् पछाडि परेका परिवार तथा लक्षित समूहमा समन्वयात्मक कार्यक्रम संचालन गर्ने ।
- ५ नगरपालिकाको निर्णय प्रक्रियासंग सम्बद्ध सबै राजनीतिक दलका संयन्त्र, कर्मचारी, गैर सरकारी संस्था, सरकारी निकाय, नागरिक समाजका पदाधिकारीलाई गरिवी एवम् बञ्चितीमा परेका नागरिक समुदायप्रति संवेदनशील र जिम्मेवारी निर्वाह गर्ने वातावरण बनाउन आवश्यक अभिमुखीकरण तालिमहरू विभिन्न तह/चरणमा गर्ने व्यवस्था मिलाउने ।
- ६ विपन्न वर्गका मागहरू न्यायोचित, समतामूलक तरिकाबाट सम्बोधन गर्ने क्षमता विकास गरी ती समुदाय प्रतिको सेवा प्रदायकको उत्तरदायीत्व सुनिश्चित गर्ने ।
- ७ टोल विकास संस्थामा समावेश हुन नसकेका परिवारहरूको समावेश हुन नसकेका कारण पत्ता लगाई टोल विकास संस्थामा आवद्ध हुन प्रेरित गर्ने वा छुट्टै समूह गठन गरी सकारात्मक विभेद नीति अनुरूप तिनको जीवनस्तर माथि उठाउन विविध कृयाकलापमा सहभागिता जनाउन सहजीकरण गर्ने ।
- ८ साविकका टोल विकास संस्थाहरूलाई सामाजिक परिचालनको रुपान्तरण प्रक्रियाबारे जानकारी गराउन अभिमुखीकरण गर्ने र ती संस्थालाई विधिवत मान्यता दिने कार्यमा सघाउ पुऱ्याउने ।
- ९ नगरक्षेत्रभित्रको विविधतालाई सम्बोधन गर्न स्थान, समुदाय, आवश्यकताको सूक्ष्म अध्ययन तथा समुदायसंगको निरन्तर अन्तरकृया, सम्भाव्यता र क्षमताका आधारमा तिनका प्राथमिकता सम्बोधन गर्न लचिलो सम्वेदनशील संयन्त्र स्थापना गर्ने ।
- १० स्थानीय सेवा प्रदायक, सामाजिक परिचालक एवम् सामुदायिक सहजकर्ताको व्यवस्था गरी तिनीहरूलाई विपन्न परिवारको सेवा प्रवाहमा जिम्मेवार बनाउन विविध चरणमा नियुक्तिपूर्व पूर्व सेवाकालीन प्रशिक्षण तथा पृष्टपोषणको व्यवस्था गरी क्षमता बृद्धि गरिनेछ ।
- ११ सामाजिक परिचालक, सामुदायिक सहजकर्ताहरू र स्थानीय सेवा प्रदायकहरूलाई समुदायमा विशेष गरेर विपन्न परिवारमा घुलमिल भई लक्ष्य प्राप्त गराउन क्षमता अभिवृद्धि गर्ने ।
- १२ स्थानीय सेवा प्रदायक तथा सामाजिक परिचालकहरूको यस दिग्दर्शनको परिच्छेद ४, सामाजिक परिचालकसंग सम्बन्धित प्रावधानमा उल्लेखित भए वमोजिमको आचारसंहिता लागू गर्ने ।
- १३ नगरपालिकाको सामाजिक विकाससंग सम्बन्धित शाखालाई परिवर्तित सामाजिक परिचालनको प्रक्रियाबारे अभिमुखीकरण गरी नगरक्षेत्रमा संचालन गरिने सामाजिक परिचालनका कार्यक्रमहरू संचालन, व्यवस्थापन, समन्वय, अनुगमन तथा श्रोत साधन संयोजन र प्रवाहमा ध्यान पुऱ्याउन सक्नेगरी रुपान्तरण गर्ने । यसको

लागि सामाजिक परिचालनको क्षेत्रमा कार्यरत सरकारी तथा गैर सरकारी निकाय हरूसंग सम्बन्ध निर्माण गर्ने र कार्यक्रममा देखिने दोहरोपनामा कमी ल्याई संयुक्त योजना तर्जुमा प्रक्रियालाई प्राथमिकता दिई जवाफदेहितामा बृद्धि गर्ने ।

- १४ नगरपालिकामा स्थापित नगर सामाजिक परिचालन समितिको क्षमता विकास गरी नगरक्षेत्रमा संचालन भइरहेका सामाजिक परिचालनका कार्यक्रमहरू नक्सांकन गराउने, दोहरो नपर्ने गरी कार्यक्रम संचालन गर्ने, सेवा प्रदायकहरूको श्रोतलाई विपन्न वर्गमा प्राथमिकताका आधारमा ती वर्ग, समुदायमा केन्द्रित गरी सम्बोधन गराउन नगरपालिकासंग सम्बन्ध स्थापित गराई छनौट भएका सेवा प्रदायकका कार्यहरूको सुपरिवेक्षण, अनुगमन, निर्देशन गर्ने व्यवस्था मिलाउने ।
- १५ स्थानीय सेवा प्रदायकले विपन्न लक्षित समूहहरूका लागि छुट्याएको रकम यत्र तत्र नछुरी सामाजिक परिचालन कृयाकलापद्वारा नागरिकका माग सम्बोधन हुनेगरी प्रवाहित गराउने ।
- १६ नागरिकका आवाजहरूलाई प्रक्रिया एवम् पद्धतिगत रूपमा सम्बोधन गर्न टोल, वडा/नगरपालिका स्तरीय नागरिक मञ्च र एकिकृत योजना तर्जुमा समितिका माध्यमबाट प्राथमिकता निर्धारण र बजेट विनियोजन गर्ने प्रणालीको विकास गर्ने ।
- १७ नागरिक सचेतना केन्द्र अर्न्तगत सशक्तीकरणको लागि REFLECT प्रक्रियाका माध्यमबाट आफ्ना जल्दाबल्दा मुद्दा एवम् समस्या समाधानमा नागरिक सकृय भई राज्यका निकायबाट सम्बोधन गर्न सक्षम गराउने ।
- १८ विपन्न समुदायलाई विकासको मूलधारमा ल्याउन स्थानीय गण्यमान्य व्यक्तिहरूले अवरोध खडागरी असहयोग नगरुन् भन्ने ध्येयले स्थानीय सेवा प्रदायक र सामाजिक परिचालकले यस्ता व्यक्तिहरूलाई विपन्नमुखी बनाउन कार्यक्रममा सहभागी बनाउन पहल गर्ने ।

३.१.१ नगरस्तरीय सामाजिक परिचालन समितिको गठन

नगरस्तरीय सामाजिक परिचालन समिति गठन गर्दा सम्बन्धित क्लस्टरको सामाजिक परिचालन संयोजकले यस समिति गठनका बारेमा नगरपालिकासंग सम्बद्ध पदाधिकारी एवम् सरोकारवालाहरूलाई सामाजिक परिचालनको रूपान्तरणीय प्रक्रियाका सम्बन्धमा अभिमुखीकरण गर्नेछ । त्यसपछि नगरपालिकाको अग्रसरतामा सामाजिक परिचालनको रूपान्तरणीय प्रक्रियामाबाट अपेक्षित परिणाम र उपलब्धि हासिल गर्न नगरपालिका क्षेत्रमा रहेका सबै वर्ग, लिङ्ग, नागरिक समाजका सम्मानित एवम् कर्मठ व्यक्तिहरूबाट प्रतिनिधित्व हुने गरी पारदर्शी प्रक्रिया अवलम्बनगरी नगरपालिकामा देहाय बमोजिमको “नगरस्तरीय सामाजिक परिचालन समिति” गठन गर्नुपर्ने छ ।

१	नगर प्रमुख/कार्यकारी अधिकृत	संयोजक
२	टोल विकास संस्थाहरूको प्रतिनिधि	सदस्य
३	प्रतिनिधि न.पा.को लैङ्गिक मूलप्रवाहीकरण समिति	सदस्य
४	प्रतिनिधि नगरपालिका स्तरीय आदिवासी जनजाति समिति	सदस्य

५	प्रतिनिधि नगरपालिका स्तरीय दलित समिति	सदस्य
६	प्रतिनिधि नगरपालिकामा कार्यरत गैरसरकारी संस्था	सदस्य
७	प्रतिनिधि बालकलव सञ्जाल (न.पा.मा विद्यमान भएमा)	सदस्य
८	प्रतिनिधि भिन्न क्षमता भएका संस्था/व्यक्तिहरु	सदस्य
९	नगरपालिकाको सामाजिक विकास सम्वन्धी शाखा प्रमुख	सदस्य सचिव

क सामाजिक परिचालक छनौटका आधारहरु

स्थानीय सेवा प्रदायकले स्वीकृत मापदण्डका आधारमा सामाजिक परिचालक छनौटगरि काममा लगाउने छ । सामाजिक परिचालकको योग्यता, अनुभव, आचरण र छनौट सम्वन्धी मापदण्ड (परिच्छेद ४ मा सामाजिक परिचालकसँग सम्वन्धित प्रावधान) मा दिइए वमोजिम हुनेछ । सामाजिक परिचालक छनौट गर्दा केवल शैक्षिक योग्यतालाई मात्र पर्याप्त आधार नलिई निजको कर्तव्य प्रतिको प्रतिवद्धता, व्यक्तिगत स्वभाव, आचरण, समुदायमा घुलमिल गर्न सक्ने क्षमता तथा विपन्न वर्ग प्रति हेर्ने दृष्टिकोणको मापनबाट ब्यावहारिक पक्ष समेत हेरी छनौट गर्नु पर्ने छ ।

ख सामाजिक परिचालक छनौट

- १ नगरक्षेत्र भित्रका दलित, आदिवासी, जनजाति तथा अन्य विपन्न समूह र विपन्न वर्गका स्थानीय महिला र व्यक्तिलाई प्राथमिकता दिइ छनौट गर्नु पर्नेछ ।
- २ स्थानीय सेवा प्रदायकले सामाजिक परिचालकको योग्यता, कार्यक्षमता खुलेको व्यक्तिगत विवरण (CV) आफ्नो प्राविधिक प्रस्तावमा पेश गरेको हुनु पर्ने छ र प्राविधिक प्रस्तावमा पेश भएका सामाजिक परिचालकहरुलाई काममा लगाउनु पर्नेछ । तर कुनै कारणले सामाजिक परिचालकको योग्यता तथा अनुभव नपुगेको देखिएमा वा प्रस्ताव पेश गर्दाका वखत नाम उल्लेख गरिएका सामाजिक परिचालक काम गर्न नसक्ने अवस्था भएमा सोही सरहको योग्यता पुगेका सामाजिक परिचालक उपलब्ध गराउनु पर्नेछ । सामाजिक परिचालक छनौट सम्वन्धमा विस्तृत (परिच्छेद ४ मा सामाजिक परिचालकसँग सम्वन्धित प्रावधान) मा दिइएको छ ।

३.२ वस्तुस्थिति विश्लेषण चरण

विपन्न तथा सिमान्तीकृत वर्गको उत्थानका लागि सरकारी तथा गैर सरकारी संघ संस्थाहरु मार्फत् लामो समयदेखि विभिन्न कार्यक्रमहरु संचालन भई जीविकोपार्जनमा केही सुधार आए तापनि अधिकारमा दावी गर्न सक्षमतापूर्वक आशातीत् प्रगति भने हासिल भएको देखिदैन । विपन्न तथा सामाजिक बञ्चितीमा परेका सिमान्तीकृत परिवारहरु गरिबीमा वांच्न बाध्य हुनु र बञ्चितीमा पर्नु पर्ने मूल कारणको वस्तुस्थिति विश्लेषणमा तिनीहरुको सहभागिता र त्यसबारे विश्लेषण गरी उठेका सवालहरुमा पर्याप्त सम्बोधन हुन नसक्नु पनि प्रमुख रुपमा देखिएको छ ।

यस चरणको मुख्य उद्देश्य आर्थिक रूपमा विपन्न र बञ्चितमा परेका परिवारको सहभागितामा गरिबीका देहायका अर्न्तनिहित कारणहरूको विश्लेषण गरी आफू गरिबी र सामाजिक बञ्चितमा पर्नु, स्थानीय सरकारी तथा गैर सरकारी संघसंस्थाहरूबाट प्रदान गरिने सेवासुविधामा पहुँच नहुनु, स्थानीय स्रोतसाधनको वितरणमा असमानता हुनु, सामाजिक भेदभाव र विभेद रहनु, लैङ्गिक विभेद रहनु, समाजमा विद्यमान आपसी निर्भतावारे जानकारी नहुनु र समय/मौसम अनुसारका कार्यक्रम/कृयाकलाप संचालन व्यवस्थापन गर्न नसकिनु जस्ता विश्लेषणमा स्वयम सहभागीभई विभिन्न विधि एवम् तौरतरिकाहरू अवलम्बन गर्न सक्षम हुनेछन् । विश्लेषण गर्न देहायका मुख्या विधि एवम् तौरतरिकाहरू विस्तृत रूपमा अनुसूचीमा वर्णन गरिएको छ ।

- १ नगरपालिका वडा वस्तुस्थिति विवरण फाराम
- २ संस्थागत रोटी चित्र/भेन डायग्राम (Ven Diagram)
- ३ सेवा र सुविधामाथि पहुँच नक्सांकन (Access Mapping)
- ४ सामाजिक श्रोत नक्सांकन (Social Resource Mapping)
- ५ सम्पन्नता स्तरीकरण (Well-being Ranking)
- ६ लैङ्गिक विश्लेषण/पहुँच, फाईदा र नियन्त्रण विश्लेषण
- ७ मौसमी पात्रो (Sesonal Calender)
- ८ सेवा प्रदायकहरू बाट स्थानीयस्तरमा उपलब्ध हुनसक्ने श्रोत साधनव विवरण

३.२.३ वडा नागरिक मञ्चको स्थापना

टोल विकास संस्थाका प्रतिनिधि, टोल विकास संस्थामा संलग्न हुन असमर्थ विपन्न तथा बञ्चित समूहका परिवार तथा टोल विकास संस्था नभएका स्थानमा समुदायमा आधारित वस्तीस्तरमा गठन भएका अन्य समूह/संस्थाहरू र कुनै पनि समुदाय स्तरका संस्थामा संलग्न नभएका त्यस वडामा बसोवास गर्ने भद्रभलादमीहरूको (हुने खाने वर्ग) समेत समुचित प्रतिनिधित्व हुने गरी वडास्तरीय नागरिक मञ्च स्थापना गरिनेछ ।

क वडा नागरिक मञ्चको गठन प्रक्रिया

- १ यस मञ्चमा वडा अर्न्तगतका लैङ्गिक एवम् सामाजिक समावेशीकरणका आधारमा सबै वर्ग, लिङ्ग, जातजाति तथा सामाजिक संस्था (वडाका गण्यमान्य, विपन्न समूह, बाल क्लब, आमा समूह, शिक्षक, विद्यमान सक्रिय स्थानीय सङ्घसंस्थाका प्रतिनिधि समेत) को प्रतिनिधित्व सुनिश्चित हुने गरी वढीमा २० देखि २५ जना व्यक्ति रहेको मञ्च गठन गर्ने ।
- २ विद्यमानमा अन्य कुनै संघसंस्थाको सदस्य नभएका परिवार / व्यक्ति (विशेषगरी विपन्न तथा बञ्चित जनसमुदाय) को वडा नागरिक मञ्चमा पर्याप्त प्रतिनिधित्व हुने कुरा सुनिश्चित गर्ने ।
- ३ वडास्तरमा कार्यरत सरकारी एवम् गैर सरकारी संस्थाका व्यक्तिहरूलाई आवश्यकतानुसार प्रतिनिधित्व गराउन सकिने ।

- ४ सम्बन्धित वडाका वडा सचिव र स्थानीय राजनीतिक दलका व्यक्तिहरुलाई आवश्यकतानुसार बैठकमा आमन्त्रण गर्न सकिने ।
- ५ हाल स्थानीय निकायमा निर्वाचित पदाधिकारी विद्यमान नरहेको अवस्थामा वडा समिति क्रियाशिल हुन नसक्ने भएकाले, उक्त वडा समिति क्रियाशिल नहुन्जेल सम्मकालागि कार्यक्रमहरु वडा समितिमा पेश गरिरहन नपर्ने ।

यस वडा नागरिक मंचमा निम्नानुसारका सदस्य रहनेछन् ।

१	सामुदायिक संस्था (जस्तै: सामुदायिक वन, वचत ऋण, स्थानिय गैर सरकारी संस्था आदी)	४ जना
२	स्थानीय समुह (महिला, कृषि, पशु, क्लव, स्थानीय उपभोक्ता समितिहरु)	२ जना
३	महिलाका प्रतिनिधिहरु	२ जना
४	बालक्लव /बालबालिकाका प्रतिनिधि	३ जना
५	वार्ड स्थित आदिवासी/जनजाति प्रतिनिधि	२ जना
६	वार्ड स्थित दलित वर्ग प्रतिनिधि	२ जना
७	वडा भित्र शक्ति तथा गरिवी नक्साङ्कनवाट अति गरीब भनि छनौटमा परेका वस्तीहरुका प्रतिनिधि	४ जना
८	वार्ड भित्रका जानिफकार/हुनेखाने वर्ग मध्येका प्रतिनिधि	२ जना
९	अपाङ्ग प्रतिनिधि	१ जना
१०	नागरिक सचेतना केन्द्रका प्रतिनिधि	३ जना

जम्मा २५ जना

नोट: माथि उल्लेखित समूह, सामुदायिक संस्था, आदिवासी/जनजाति, दलित, अपाङ्ग आदि मध्ये कुनै प्रतिनिधि उपलब्ध हुन नसक्ने भए शक्ति तथा गरिवी नक्साङ्कन वाट अति गरीब भनि छनौटमा परेका वस्तिहरु मध्येवाट थप प्रतिनिधि राख्ने ।

उपर्युक्त सदस्यहरुले वडा नागरिक मंचको प्रभावकारी संचालनकालागि मञ्चका सदस्यहरु मध्येवाट ५ सदस्यय एक कार्य समिति प्रजातान्त्रिक प्रकृयावाट गठन गर्नुपर्नेछ । उक्त समितिमा निम्न अनुसार पदहरु रहनेछन्:

१	संयोजक	१ जना
२	उप संयोजक	१ जना
३	सदस्य	२ जना

आमन्त्रित सदस्य सम्बन्धित वडाका वडा सचिव वा न.पा.ले तोकेको सामाजिक परिचालन हेर्ने कर्मचारी ।

यस कार्य समितिको बैठक महिनाको एक पटक र वडा नागरिक मंचको बैठक कम्तिमा ३ महिनाको एक पटक अनिवार्य वस्नुपर्नेछ । संयोजकको सल्लाहमा सदस्य सचिवले बैठक बोलाउनु पर्नेछ । हरेक बैठकको माईनुट र निर्णयहरु सदस्य सचिवले लेख्नुपर्दछ र बैठकको अन्तमा सबै सदस्यहरुलाई पढेर सुनाउनु पर्दछ र दस्तखत गराउनुपर्नेछ ।

ख. वडा नागरिक मञ्चको काम, कर्तव्य र दायित्व

- १ विपन्न एवम् बञ्चितमा परेका घरपरिवारका आवश्यकता, प्राथमिकता, आवाज, विचार एवम् सवालहरुलाई प्राथमिकताका आधारमा वडा नागरिक मञ्चमा स्पष्टसँग व्यक्त गर्ने वातावरण तयार गर्ने ।
- २ यसरी योजना तर्जुमा प्रक्रियाको प्रत्येक चरणमा विपन्न समूहले स्थानीयस्तरमा रहेका सरकारी, गैर सरकारी निकायको स्रोत उपयोग र उपभोगमा पहुँच र सहभागिता जनाउने अवसर जुटाउने ।
- ३ वडा स्तरीय सामाजिक-आर्थिक सवाल तथा सरोकारका विषय छलफल गर्न टोल/बस्ती तहमा मंचले आफै समय, दिन, बार निश्चित गरी नियमित रूपमा बैठक आयोजना गर्ने,
- ४ स्थानीय वस्तुस्थिति विश्लेषणलाई सहजीकरण गर्ने र विपन्न समूहका आवश्यकता तथा प्राथमिकता पहिचान गर्ने,
- ५ स्थानीय टोल, वस्तीबाट प्राथमिकता प्राप्त आयोजना/परियोजनाका कृयाकलाप, परियोजना प्राथमिकीकरण गर्ने, वडा समिति समक्ष प्राथमिकताका आधारमा कार्यक्रम बजेट विनियोजनका लागि सिफारिस गर्ने,
- ६ वडा समितिहरु कृयाशिल नभएका हकमा नगरस्तरिय सामाजिक परिचालन समिति समक्ष सिफारिस गर्ने र सामाजिक परिचालन समितिले एकिकृत योजना तर्जुमा समितिमा पेश गर्ने ।
- ७ वडा नागरिक मञ्चले प्राथमिकता प्राप्त आयोजना/परियोजनाहरुलाई वडा समिति वा सामाजिक परिचालन समिति मार्फत् एकीकृत योजना तर्जुमा समिति समक्ष पठाउनेछ र उक्त समितिले प्राथमिकताका आधारमा स्वीकृतिका लागि नगरपालिकामा पठाउने ।
- ८ प्राप्त अनुदान वा अन्य बजेटद्वारा प्राथमिकताको आधारमा योजनाको सम्भाव्यताको मूल्यांकन गरी नगरपालिकाले सो कार्यक्रम स्वीकृतिका लागि नगर परिषद्मा पेश गर्ने ।

- ९ योजना स्वीकृत भइसकेपछि सो कार्यान्वयन गर्न उपभोक्ता समिति गठनमा सहजीकरण गरी कार्यक्रम/क्रियाकलापको कार्यान्वयनलाई सुनिश्चित गर्न सेवा प्रदायक, सामाजिक परिचालक वा सामुदायिक सहजकर्ता तथा सचेतना केन्द्रले वृत्त कक्षाका सहभागी तथा उपभोक्ता समितिलाई आवश्यक व्यवस्थापन तालिम प्रदान गरी क्षमता अभिवृद्धि गर्ने ।
- १० वडा, टोल र वस्तीमा स्थानीय सरोकारका एवम् राष्ट्रीय प्राथमिकतामा परेका विषयलाई अभियानका रुपमा संचालन गर्न सकृयता देखाउने,
- ११ डा टोल/वस्ती तहमा सञ्चालित सार्वजनिक तथा सामाजिक परीक्षण, नागरिक सुनवाई जस्ता पारदर्शीताका विधि तथा तौरतरिका प्रयोग गर्न भेला आयोजना गर्ने, नागरिक गुनासो सुनवाईबाट प्राप्त सुझावलाई सम्बन्धित निकायसंग समन्वय गरी सम्बोधन गर्न सकृयता लिने,
- १२ टोल, समुदायमा आधारित संस्थाबाट प्रतिनिधित्व गरेका सदस्यहरुको क्षमता विकास गर्न सशक्तीकरणको लागि REFLECT केन्द्रवृत्त/कक्षा तथा नागरिक सचेतना केन्द्र संचालन व्यवस्थापनमा नगरस्तरीय सामाजिक परिचालन समितिसंग समन्वय कायम गर्ने ।
- १३ कार्यान्वयन सम्पन्न भएको योजना/परियोजनाले जीविकोपार्जनमा परेको प्रभावको सहभागितामूलक मूल्याङ्कन गर्न विपन्न तथा बञ्चितमा परेका घरपरिवारलाई स्वमूल्यांकनमा सहयोग गर्ने ।

३.२.५ सामुदायिक सहजकर्ताको छनौट

स्थानीयस्तरमा सामाजिक परिचालकको कार्यमा सहयोग गर्न समुदायलाई निरन्तर सहयोग पुऱ्याउन सक्ने र स्थानीय समुदायले पत्याएको व्यक्तिको पहिचान सम्बन्धित समुदायबाटै गराई छनौट गर्ने । सामुदायिक सहजकर्ताले सामाजिक परिचालनका सबै प्रक्रियाका प्रत्येक चरणमा सहभागिता जनाई समुदायलाई सहजीकरण गर्नुपर्नेछ र समुदायलाई श्रोत, सेवा सुविधा, पहुँच प्रक्रियामा सहभागिता तथा गतिशील गराउने कार्यको जिम्मेवारी निजको हुनेछ । यी कार्य कार्यान्वयनबाट समुदायको क्षमता पनि अभिवृद्धि हुदै जाने छ । सामुदायिक सहजकर्ताले टोल नागरिक मञ्च तथा वडा नागरिक मञ्चलाई आवश्यक सहजीकरण/सहयोग समेत प्रदान गर्नेछन् । एक जना सामुदायिक सहजकर्ताले टोलहरुको जनसंख्या र भौगोलिक सीमाको आधारमा ४ वटासम्म टोल नागरिक मञ्चलाई सहयोग गर्न सक्नेछन् । सामुदायिक सहजकर्ता छनौट गर्ने जिम्मेवारी स्थानीय समुदायको नै हुनेछ । सामुदायिक सहजकर्ता राख्नु पर्ने आवश्यकता भएमा परिच्छेद ४, सामाजिक परिचालकसँग सम्बन्धित प्रावधानमा व्यवस्था भए अनुसार गर्नुपर्ने छ ।

क. सामुदायिक सहजकर्ता छनौट प्रक्रिया

- १ स्थानीय टोल/वस्तीमा समुदाय भित्रकै परिवारबाट विशेष गरेर विपन्न लक्षित समूह/परिवारका कम्तिमा एस.एल.सी उत्तीर्ण व्यक्ति वा दश कक्षा उत्तीर्ण महिलालाई विशेष प्राथमिकता दिई त्यस्ता इच्छुक व्यक्तिको समुदायले सूची तयार गर्ने,

- २ स्थानीय सेवा प्रदायक/सामाजिक परिचालकले उक्त सूचीबाट प्राथमिकताका आधारमा समुदायको सहमतिले सहजकर्ता छनौट गर्ने,
- ३ सहजकर्ता छनौटमा राजनीतिक र अन्य प्रभावशाली व्यक्तिको प्रभावबाट प्रभावित नभई छनौट गर्ने,
- ३ सामुदायिक सहजकर्ता समुदायको सुविधाजनक/उपयुक्त समय अनुसार विहान, राती काम गर्न सक्ने र समुदायमा सबैले पत्याएको, विश्वास गरेको र रुचाएको व्यक्ति हुनु पर्दछ

ख सामुदायिक सहजकर्ताको काम, कर्तव्य र दायित्व

- १ स्थानीय स्रोत व्यक्तिको रूपमा काम गर्न र योजना तर्जुमा तथा REFLECT वृत्त/कक्षाजस्ता क्रियाकलापको आयोजना र सहजीकरणमा सामाजिक परिचालकलाई सघाउनु सहजकर्ताको प्रमुख भूमिका हो ।
- २ सामुदायिक संस्था/REFLECT Circle वृत्त/कक्षा परामर्श बैठक बस्ने मिति र समयको जानकारी सम्बन्धित सदस्यहरूलाई गर्ने,
- ३ समुदाय, टोल, वडा, नागरिक मञ्च, REFLECT Circle आदिका नियमित बैठक/कक्षा संचालन गर्ने समुदायको निर्णय निर्णय पुस्तिकामा लेख्ने,
- ४ सामाजिक परिचालकसंग समन्वयराखी निर्णय कार्यान्वयनका लागि सम्बन्धित निकायमा निर्णय उतार पठाउने,
- ५ वडा नागरिक मञ्चको बैठक बसाउन सहजीकरण गर्ने,
- ६ सामाजिक परिचालकको अनुपस्थितिमा निजले गर्ने कार्य गर्ने,
- ७ टोल/बस्ती स्तरमा यथार्थमा विपन्न, महिला र वञ्चित परिवारबाट समुदायमा प्रतिनिधित्व गर्ने व्यक्तिहरूको पहिचान गर्ने र समुदायमा आफ्नो प्रतिनिधित्व वढाई प्रत्येक गरिवी क्षेत्रका लागि विपन्न समूहका आवश्यकताहरू पहिचान गरी प्राथमिकीकरण गर्ने,
- ८ वडा नागरिक मञ्चमा समुदायले REFLECT प्रक्रियाबाट प्राथमिकीकरण गरिएका आवश्यकताहरू प्रस्तुत गर्ने,
- ९ वडा नागरिक मञ्चले पनि समुदायका प्राथमिकतामा परेका आयोजना, बजेटलाई प्राथमिकता सहित वडा समिति एवम् नगर एकिकृत योजना तर्जुमा समितिमा पठाउने व्यवस्थामा सामाजिक परिचालकलाई सहजीकरण गर्ने,
- १० सामुदायिक सहजकर्तालाई काम गरेको दिनको आधारमा वा एकमुष्ट पारिश्रमिक (तलब होइन) नगरस्तरीय सामाजिक परिचालन समितिले निर्धारण गरेवमोजिम प्रदान गरिनेछ ।

३.२.७ लैङ्गिक विश्लेषण

सामान्यतया अधिकांश समुदायहरूमा पुरुषको तुलनामा महिलाहरू हरेक क्षेत्र (सामाजिक, आर्थिक, राजनीतिक एवम् सास्कृतिक) मा भेदभावबाट पछाडि परेको अवस्था विद्यमान छ। स्थानीयस्तरमा उपलब्ध श्रोत साधन र सेवामा पहुँच, फाईदा र नियन्त्रणको अवस्था पनि अति न्यून छ। त्यसैले समुदायस्तरमा आवश्यकताहरूको पहिचान र प्राथमिकीकरण गर्नुपूर्व महिलामाथि गरिने भेदभाव, महिलाले भोगिरहेका समस्या र विद्यमान श्रोत, साधन र सेवा प्राप्तमा बञ्चितीमा पर्नुपर्ने कारणहरूको विस्तृत छलफल समुदायमा गरी उनीहरूमाथि गरिने भेदभाव र वर्तमानमा भोगिरहेका समस्याको निराकरणका उपाय पत्ता लगाई स्थानीय श्रोत साधन र राज्यबाट प्रदान गरिने सेवा, सुविधामा समतामूलक तरिकाबाट पहुँच सहभागिता र नियन्त्रण सुनिश्चित गर्नु यस चरणको मुख्य उद्देश्य रहेको छ। यसले लैङ्गिक सम्बन्धनशील कार्यक्रम तयारीमा सघाउ पुऱ्याउनुका साथै महिला शशक्तिकरणमा योगदान पुग्न जाने देखिन्छ।

लैङ्गिक विश्लेषण प्रक्रिया निम्न वमोजिम गर्न सकिने छ।

- १ लैङ्गिक विश्लेषणको अभ्यासका लागि तोकिएको मिति, समय र स्थानमा भेला हुन समुदायका सबै सहभागीलाई जानकारी गराउने,
- २ महिलाले भोगिरहेका समस्या उपर छलफल गरी आवश्यकता पहिचान/प्राथमिकीकरण गर्ने र वडा नागरिक मञ्चमा प्रस्तुत गर्ने,
- ३ वडा नागरिक मञ्चले प्राथमिकताका साथ सिफारिस सहित, वडा समिति एवम् नगर एकिकृत योजना तर्जुमा समितिमा पठाउने।

लैङ्गिक विश्लेषण निम्न वमोजिमका सहभागितात्मक द्रुत लेखाजोखा विधि एवम् तौरतरिकाहरू अवलम्बन गर्न सकिने छ।

- क) लैङ्गिक विश्लेषण/पहुँच/फाईदा र नियन्त्रण विश्लेषण, अनुसूची ११
- ख) महिला गतिशीलता विश्लेषण
- ग) लैङ्गिक विश्लेषण (हिंसाको सेरोफेरोका मुद्दा मूल्याङ्कन)
- घ) मौसमी पात्रो, अनुसूची १२

३.२.८ गरिबी, बञ्चित्करण र सशक्तीकरण विश्लेषण

सामाजिक परिचालन प्रक्रियाको लागि छनौटमा परेका विपन्न र बञ्चित् समुदायहरूलाई उनीहरू विपन्न र बञ्चित्मा पर्नु पर्ने अर्न्तनिहित कारणहरूको बारेमा विस्तृत छलफल गरी पहिचान गर्ने । सामुहिक छलफलको आधारमा उनीहरूले आफ्नो विकासमा बाधा अवरोध पुर्याउने तत्वहरू के के रहेछन्? स्थानीय श्रोत साधन र राज्यबाट प्रदान गरिने सेवाहरूमा पहुँच नपुग्नाका कारणहरू के के हुन् ? भन्ने विषयमा जानाकार भै आफ्ना विचार सम्बन्धित पक्षसंग प्रस्तुत गर्नसक्ने गरी क्षमता विकास हुनेछ । यसरी आफ्ना प्राथमिकता अनुसारका नीति तथा विकास कार्यक्रममा प्रभाव पार्न, सरकारसँग आफ्नो हकको स्रोत-साधन र सेवा दाबी गर्न र आफूप्रति स्थानीयस्तरमा रहेका सरकारी तथा गैर सरकारी सेवा प्रदायकहरूलाई जवाफदेही/उत्तरदायी तुल्याउन सशक्तीकरण गर्नु नै यस चरणको प्रमुख उद्देश्य रहेको छ ।

गरिबी, बञ्चित्करण र सशक्तीकरण विश्लेषण गर्न देहाय बमोजिमका प्रक्रियाहरू अवलम्बन गर्न सकिन्छ ।

- १ सबै वर्गको सहभागिता सुनिश्चित गर्न तोकिएको मिति, समय र स्थानमा भेला हुन समुदायका सबै सहभागीलाई जानाकारी गराउने,
- २ नगरपालिका टोल/बस्तीका सबै परिवारको सहभागिता सुनिश्चित गरी अभिमुखीकरण गर्ने र छलफल अगाडि बढाउने
- ३ छलफलमा उठेका विचार, धारणाहरू एवम् समुदायले उठान गरेका सवालहरूलाई सम्बोधन गर्ने निकायको पहिचान गर्ने,
- ४ छलफलमा उठेका विचार, धारणाहरू एवम् समुदायले उठाएका सवालहरूको समीक्षा र विश्लेषण गरी प्रतिवेदन तयार गरी वडा नागरिक मञ्चमा पेश गर्ने ।

गरिबी, बञ्चित्करण र सशक्तीकरण विश्लेषण गर्दा निम्न बमोजिमका सहभागितात्मक द्रुत लेखाजोखा विधि एवम् तौरतरिकाहरू अवलम्बन गर्न सकिने छ ।

- क) सम्पन्नता स्तरीकरण, अनुसूची १३
- ख) समयरेखा विश्लेषण
- ग) बस्तीको इतिहास विश्लेषण
- घ) महिला गतिशिलता विश्लेषण
- ङ) सामूहिक छलफल र मस्तिस्क मन्थन

३.२.९ विपन्न समूहका घरधुरी नक्सांकन

सामाजिक परिचालन प्रक्रियाका लागि पहिचान गरिएका नगरपालिकाका टोल/बस्तीहरूका विपन्न वर्गको घरधुरी पत्तालगाउनुका साथै उनीहरूको सम्पन्नताको स्तरका बारेमा सूचना प्राप्त गरी कार्यक्रम योजना तर्जुमा, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्न सजिलो गराउने उद्देश्यको लागि विपन्न घरधुरी नक्सांकन गर्ने कार्य गरिन्छ ।

विपन्न भन्नाले सम्पत्ति नभएको मात्र नभई अन्य विषयहरू जस्तै- सामाजिक चालचलन, समाजले हेर्ने दृष्टिकोण, छुवाछुतको भावना, खाद्य पर्याप्तता, रोजगारीको स्थिति, पारिवारिक संरचना, आफ्नो हक अधिकारबारे जानाकारी र सोको अभ्यास, शैक्षिक अवस्था, उपलब्ध स्रोतहरूमाथिको पहुँच र नियन्त्रण, चेतनाको स्तर आदिलाई पनि जनाउँछ। समुदाय तथा गाउँका विभिन्न परिवारहरूको सामाजिक, आर्थिक तथा सांस्कृतिक अवस्थाको आधारमा समुदायकै व्यक्तिहरूबाट उपरोक्त विषयहरूलाई आधार मानी समग्रमा उनीहरूको विपन्नता स्थितिबारे लेखाजोखा गरी स्तर निर्धारण गर्ने गरिन्छ। यस विधिको प्रयोगद्वारा कार्यक्षेत्रका लक्षित समुदायले विपन्नता के लाई भन्ने रहेछन् र सोबारे उनीहरूको धारणा (Perception) के रहेछ भन्ने बारेमा समेत स्पष्ट जानकारी लिन सकिन्छ।

विपन्न समूहका घरधुरी नक्साङ्कन गर्ने प्रक्रिया तथा विधि एवम् तौरतरिकाहरू सम्पन्नता स्तरीकरण फारम, अनुसूची १३ मा दिइएको छ।

३.३ क्षमता तथा आवाज अभिवृद्धि चरण

३.३.१ REFLECT Circle

REFLECT Circle (वृत्त) एउटा यस्तो जमघट हो जहाँ राजनीतिक, सामाजिक एवम् आर्थिक रूपले पछाडि परेका वा पारिएका गाउँ/टोल/वस्तीका विपन्न, महिला, दलित, जनजाति आदिवासी, मुस्लिम, (तराईमा मधेशी, पिछडा वर्ग) भिन्न क्षमता भएका व्यक्ति, भूमिहीन र अति सिमान्तकृत परिवारहरू एकजुट भई एकै ठाउँमा बसी गरिबी र बहिस्करणका अन्तर्निहित कारणहरू पहिचान र विश्लेषण गरी, विद्यमानश्रोत, साधन तथा राज्यबाट प्रवाह हुने सेवा सुविधामा पहुँच, सहभागिता तथा स्वामित्व स्थापित गरी सशक्तीकरणको माध्यमद्वारा जीवनस्तरमा सुधार ल्याउन आफैँ विविध प्रयास गर्दछन्। सामाजिक परिचालक र सामुदायिक सहजकर्ताले सहजीकरणको कार्य मात्र गर्दछन्।

यस वृत्तमा सामाजिक परिचालक वा स्थानीय सहजकर्ताको सहयोगमा विपन्न हुनुका कारणहरू के के हुन् ? नागरिकका अधिकार र कर्तव्य के के हुन् ? राज्यबाट प्रदान गरिने सेवा सुविधाबाट बञ्चितीमा पर्ने कारणहरू के के हुन् ? राज्यबाट प्रदान गरिने सेवा सुविधाहरूमा पहुँच पुऱ्याउन के के कदमहरू चाल्नु पर्दछ ? आदि जस्ता विषयहरूमा जानाकारी प्रदान गरी बहस, पैरवी र आवश्यकतानुसार रणनीति तयार गर्न सहजीकरण गरिन्छ। यस प्रक्रियाको माध्यमबाट विपन्न वर्गले आफुलाई प्राप्त अधिकारहरूलाई सम्बन्धित संस्थासंग दावी गर्न र प्राप्त गर्न सहयोग पुऱ्याउँछ। समुदायमा रहेका हुने खाने संभ्रात वर्ग तथा स्थानीय राजनीतिक दलका व्यक्तिहरूलाई पनि आफ्ना पक्षमा बकालत गर्न र विपन्न समुदायले व्यहोरिरहेका पिरमर्का तथा उपलब्ध भएका सेवा सुविधालाई प्रभावकारी ढंगबाट प्रवाह गराउन दबाव समेत दिन आवाज उठाउँदछन्।

वृत्त/कक्षाहरूलाई नगरपालिकाको वडास्तरमा सहजीकरण गर्न सामाजिक परिचालक/सामुदायिक सहजकर्ताले देहाय बमोजिमको सचेतना केन्द्र स्थापना गर्नमा सहयोग पुऱ्याउनेछ। उक्त सचेतना केन्द्र मार्फत **REFLECT** वृत्त/कक्षा का गतिविधि संचालन हुनेछन।

क नागरिक सचेतना केन्द्रको स्थापना र संचालक समितिको गठन

नगरपालिकाका वडास्तरमा पहिचान भएका प्राथमिकृत विपन्न र सिमान्तकृत वस्तीहरू मध्ये (प्रतिबद्धता र उत्सुकताका आधारमा कुनै एक वा दुई वस्तिलाई पाएक पर्ने गरी) सुरुमा कम्तिमा एक नागरिक सचेतना केन्द्रको स्थापना हुनेछ। यो केन्द्र संचालनको लागि **REFLECT Circle** (वृत्त) मा सहभागी रहेका व्यक्तिहरूका

प्रतिनिधी, वडाका गन्यमान्य वर्गका प्रतिनिधि, सामुदायिक संस्थाका प्रतिनिधीहरु मध्येबाट पांच देखी सात जना सम्मको समावेशी हिसावबाट सबै वर्ग लिङ्गको प्रतिनिधित्व हुने गरी व्यवस्थापन समितिको गठन गर्नेछन् । सामुदायिक सहजकर्ता वा सामाजिक परिचालकले यस केन्द्रको व्यवस्थापन समितिको सदस्य सचिवको भूमिका निर्वाह गर्नेछन । सम्बन्धित वडा सचिव र नगरपालिका सामाजिक परिचालन हेर्ने कर्मचारीलाई आमन्त्रित सदस्यको रूपमा राख्न सकिने छ । व्यवस्थापन समितिमा निम्न अनुसार पदहरु राखिनेछन ।

१	संयोजक	१ जना
२	उप संयोजक	१ जना
३	सदस्य	२ देखि ४ जना
४	सदस्य सचिव (सामाजिक परिचालक/सामुदायिक सहजकर्ता)	१ जना

आमन्त्रित सदस्य सम्बन्धित वडाका वडा सचिव वा न.पा.ले तोकेको सामाजिक परिचालन हेर्ने कर्मचारी

नोट: संयोजक **REFLECT Circle** (वृत्त) को सदस्य मध्येबाट, उप संयोजक तथा एक सदस्य त्यस वडाको गन्यमान्य व्यक्तिबाट र अन्य सदस्यहरु **REFLECT Circle** (वृत्त) का सदस्यहरुबाट छनौट गर्नुपर्ने छ ।

यस समितिको बैठक महिनाको एक पटक बस्नु पर्ने छ । संयोजकको सल्लाहमा सदस्य सचिवले बैठक बोलाउनु पर्नेछ । हरेक बैठकको माईनुट र निर्णयहरु सदस्य सचिवले लेख्नुपर्दछ, र बैठकको अन्तमा सबै सदस्यहरुलाई पढेर सुनाउनु पर्दछ र दस्तखत गराउनुपर्नेछ ।

ख नागरिक सचेतना केन्द्र संचालन प्रक्रिया र REFLECT Process

नागरिक सचेतना केन्द्र औपचारिक संगठन नभई, लक्षित समुदायलाई सचेतना अभिवृद्धीकालागि लक्षित समूहको जमघट हुने साभा थलो हो, जहा वसेर लक्षित समुदाय खास गरेर महिलाहरुलाई अवस्था विश्लेषणकालागि उपयुक्त वातावरण श्रृजना गर्दछ ।

नागरिक सचेतना केन्द्रले देहायका प्रक्रिया अवलम्बन गरी आफ्नो क्षेत्रका रिफ्लेक्ट सर्कललाई सहजीकरण गर्ने छ । शुरु-शुरुमा सामाजिक परिचालक र सामुदायिक सहजकर्ताले सचेतना केन्द्रको भूमिकाबारे केन्द्रका सदस्यहरुलाई अभिमुखीकरण गरी केन्द्र संचालनमा सहजीकरण गर्नेछन् । केन्द्रको क्षमता विकास भईसकेपछि उक्त सहजीकरणको जिम्मेवारी केन्द्रका पदाधिकारी स्वयम्ले लिन सक्षम हुनेछन । रुपान्तरणीय सामाजिक परिचालन प्रक्रियालाई सही अर्थमा कार्यान्वयन र उपलब्धिपूर्ण बनाउन सचेतना केन्द्रको महत्वपूर्ण भूमिका रहन्छ । केन्द्रको सहयोगमा टोल समुदायस्तरमा राज्यले प्रदान गर्ने सेवा सुविधाबाट बंचितीमा परेका विपन्न वर्गका हक, अधिकारका लागि वकालत, पैरवी गरी सेवा प्रदान गर्ने संघ संस्थाहरुलाई आफ्नो पक्षमा निर्णय गराउन सक्षम बनाउन गरी सशक्तीकरण गर्नको लागि देहाय बमोजिमको **REFLECT Process** (प्रक्रिया) अपनाईनेछ:

- १ विपन्न घरधुरी नक्सांकनको आधारमा टोल समुदायमा रहेका विपन्न परिवारसँग केन्द्रले सम्पर्क स्थापना गरी **REFLECT Circle** वृत्त/कक्षामा सहभागिता जनाउन उत्प्रेरित गर्ने र यसरी उत्प्रेरित समुदायबाट २०

देखि २५ जनाको समूहमा आवद्ध गरी (REFLECT Circle) कक्षा संचालन गर्ने । विस्तृत प्रकृया अनुसूची १५ मा दिइएको छ ।

- २ REFLECT Circle र कक्षा संचालन गर्दा महिलाहरूलाई प्राथमिकता दिने ।
- ३ यस्ता कक्षा संचालन गर्ने समय र स्थान स्वयम् समुदायबाटै निर्धारण गर्न लगाउने र आवश्यकता अनुसार साप्ताहिक रूपमा कक्षा सञ्चालन गरिने व्यवस्था मिलाउने ।
- ४ REFLECT Circle वृत्त/कक्षा मा आवद्ध भएका समूहलाई उनीहरूको दैनिक जीवनमा प्रभाव पार्ने स्थानीय सवाल पहिचान र सम्बोधन गर्ने उपाय सम्बन्धमा कक्षामा छलफल गराउने वातावरण सृजना गर्ने ।
- ५ नागरिक सचेतना केन्द्र स्थापनाको प्रारम्भिक चरणमा पहिचान गरिएका सवालमा आधारित भई सामाजिक परिचालक वा सामुदायिक सहजकर्ताले REFLECT Circle वृत्त/कक्षा लाई सहजीकरण गर्नेछन् । उक्त कक्षामा समुदायका बासिन्दाबीच सामाजिक, मानवीय, आर्थिक, राजनीतिक विकास तथा अधिकारका विभिन्न सवालबारे छलफल हुनेछ र सवालहरूको प्राथमिकीकरण गरिनेछ । ती सवालहरूलाई समाधानका लागि गण्यमान्य व्यक्तिसँगै टोल वडास्तरमा बसोबास गर्ने अन्य नागरिकसंग समेत सहकार्य गरी संयुक्त रूपमा वहस पैरवी गर्नेछन् ।
- ६ श्रोत एवम् सामाजिक विश्लेषण नक्सांकन तथा अन्य सामाजिक परिचालनका लागि प्रयोग गरिएका विधि एवम् तौरतरिकाहरूका परिणामका माध्यमबाट टोल बस्तीको वस्तुस्थिति, सरकारी निकाय एवम् नगरपालिका तथा अन्य कार्यरत संस्थाबाट प्राप्तहुने बजेटको उपलब्धता, योजना तर्जुमा प्रक्रिया आदिबारे नागरिकलाई जानकारी गराउन नागरिक सचेतना केन्द्रले सहयोग पुर्याउने छ । एक-अर्कालाई बुझ्न तथा पारस्परिक सहयोगको वातावरण सृजना गर्न विपन्न तथा वञ्चितीमा परेका नागरिक र टोल बस्तीमा बस्ने अन्य नागरिकलाई हातेमालो गराई समस्त टोल बस्तीको विकासमा यस केन्द्रले सहयोग पुर्याउने ।
- ७ वृत्त/कक्षाका सहभागिहरू निरक्षर छन् भने नगरपालिका, शिक्षा कार्यालय वा कार्यक्रमसंग सम्बन्धित अन्य संस्थाहरूको आर्थिक प्राविधिक सहयोग जुटाई आवश्यकतानुसार साक्षरता कक्षा संचालन गर्ने ।
- ८ बस्ती तथा टोलका विपन्न परिवार तथा वञ्चितीमा परेका समुदायका आवाज, माग र प्राथमिकताहरू योजना प्रक्रियामा समावेश गराउन वडा नागरिक मञ्चमा प्राथमिकता सहित पठाउने ।

३.३.२ समुदायमा आधारित टोल विकास संस्था/सामुदायिक संस्थाको पहिचान र गठन

नगरपालिकाका वडामा विद्यमान टोल विकास संस्थाहरू र टोल अर्न्तगत पनि विभिन्न कार्यक्रम मार्फत् गठन गरिएका सामुदायिक संस्थाहरूलाई नै समावेश गराई सामाजिक परिचालनको रूपान्तरण विधबारे तालिम प्रदान गर्ने र कुनैपनि संस्था, समूहमा आवद्ध नभएका घर धुरीहरूलाई आवद्ध गरी नया समूह गठन गर्न सकिने ।

पहिचान र गठन प्रक्रिया

- १ नगरपालिकाका वडामा पहिले नै स्थापित भएका टोल संस्था तथा अन्य समुदायमा आधारित संस्थाहरूको सूची तयार गर्ने ।

- २ कुनै पनि सामुदायिक संस्थाहरूमा समावेश नभएका विपन्न घरपधुरीहरूलाई विद्यमान टोल विकास संस्था र अन्य सामुदायिक संस्थाहरूमा समावेश गराउन वा नयां समूह गठन गर्ने कार्य उनीहरूको रुचि अनुसार छलफलबाट गर्न सकिने ।
- ३ यथासम्भव वडा अनुसारका टोल/वस्तीमा बसोबास गर्ने सबै परिवारलाई समूह/संस्थामा समेट्ने गरी एउटै वा फरक फरक समूह/संस्था गठन गर्न सकिने छ ।

३.३.३ नगरपालिका टोल विकास संस्था र समुदायमा आधारित संस्था दर्ता प्रक्रिया

टोल विकास संस्था वा अन्य सामुदायिक संस्थाहरूको वैधानिकता, संस्थागत विकास तथा स्थानीय निकायसँगको सम्बन्ध स्थापित गर्न र स्थानीय स्रोत तथा सेवा प्राप्त गर्न सहज हुने भएकाले वैधानिकता प्रदान गर्न सम्बन्धित निकायमा दर्ता गर्न सहजीकरण गर्ने ।

संस्था दर्ता प्रक्रिया

- १ टोल/वस्ती स्तरमा विद्यमान टोल विकास संस्था र अन्य सामुदायिक संस्थाहरूको सूची तयार गर्ने,
- २ टोल विकास संस्थालाई सहकारी वा गैर सरकारी संस्था वा दुवै गठन गर्न व्यापक अन्तरकृया गरी ती संस्थाको निर्णयका आधारमा दर्ता प्रकृया अगाडि बढाउने र दर्ता गर्ने ।
- ३ संस्था दर्ता गर्दा हुने फाईदा र दर्ता प्रक्रियाको बारेमा समुदायलाई जानकारी गराई नगरपालिका, जिल्ला प्रशासन, सहकारी कार्यालय तथा सम्बन्धित निकायमा सूचीकृत वा दर्ता गर्न प्रोत्साहन गर्ने ।

३.३.४ टोल विकास संस्था/समुदायमा आधारित सामुदायिक संस्थाको क्षमता/आवाज अभिवृद्धि

टोल/वस्तीस्तरमा रहेका टोल विकास संस्था र सामुदायिक संस्थाहरूको संस्थागत विकास गरी संस्थाका कार्यक्रम/परियोजनाहरूका सम्बन्धमा आफ्नै सहभागितामा योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन र अनुगमन गर्न सक्ने र नागरिकले आफ्ना हक हितका लागि सेवा प्रदायकसंग आवाज उठाउन सक्ने क्षमता अभिवृद्धि गर्नु नितान्त आवश्यक छ ।

नगरस्तरीय सामाजिक परिचालन समितिले आवश्यकताका आधारमा स्थानीय सेवा प्रदायक मार्फत् वा आफैले क्षमता विकासका कार्यक्रमहरू संचालन गर्न सक्नेछन् ।

क्षमता/आवाज अभिवृद्धि प्रक्रिया

- १ टोल विकास संस्थालाई सामाजिक परिचालनको रूपान्तरण प्रक्रिया अवलम्बन गर्ने विधि एवम् तौरतरिका र प्रक्रियाबारे जानकारी गराउने ।
- २ सामाजिक परिचालक र सामुदायिक सहजकर्ताले अन्य निकायसंग समन्वय गरी आवश्यकताअनुसार प्रयोग गर्न सकिने उपयुक्त क्षमता अभिवृद्धि तालिम पहिचान गर्ने ।

- ३ नागरिक सचेतना केन्द्रसंग समन्वय गरी बैठक सञ्चालन, नेतृत्व विकास, सञ्चार, अभिलेखीकरण, निर्णय लेखन, परियोजना कार्यान्वयन आदिलगायत संस्थागत विकाससम्बन्धी तालिम संचालन गर्ने ।
- ४ विशेषगरी आफ्ना संस्था/कार्यक्रम/परियोजनासम्बन्धी विषयमा आफैले निर्णय गर्न सक्ने गरी संस्थागत क्षमता सुदृढ गर्न सहयोग गर्ने ।

३.३.५ नगरपालिका वडा योजना तर्जुमा तथा श्रोत विनियोजनमा नागरिकको संलग्नता

नगरपालिकाका वडाका विभिन्न टोल/वस्तीस्तरमा रहेका विशेषगरी विपन्न तथा बञ्चितीमा परेका समुदायका व्यक्ति/परिवार घरधुरीहरू स्थानीयस्तरका सरकारी तथा गैर सरकारी सेवा प्रदायकहरूबाट प्रदान गरिने सेवा सुविधाबाट बञ्चितीमा रहेको वा पर्याप्त माग सम्बोधन हुन नसकेको कुरा यथार्थ हो । सरकारी तथा गैर सरकारी निकायबाट विपन्न तथा बञ्चितीमा परेका समुदायलाई विकासको मूलधारमा ल्याउन प्रयास नभएको पनि होइन तापनि यिनीहरूको जीवनस्तरमा आशातीत उपलब्धि भने हासिल हुन सकेको देखिदैन । उनीहरूको वास्तविक आवश्यकता र समस्यालाई प्राथमिकता दिई सम्बोधन गर्न नसक्नु नै समस्याको प्रमुख कारक मानिन्छ । यस वास्तविकतालाई मध्यनजर गरी स्थानीय सरकारी तथा गैर सरकारी संस्थाहरूबाट तयार गरिने योजना/परियोजना/कार्यक्रम तर्जुमा र बजेट विनियोजन कार्यमा यस्ता विपन्न एवम् बञ्चितीमा परेका वर्गको सहभागिता सुनिश्चित गराउनु यस चरणको प्रमुख उद्देश्य हो । वडा नागरिक मंच, टोल विकास संस्थाका, समुदायमा आधारित संस्था, महिला, दलित, आदिवासी जनजाति आदि संग सम्बन्धित संघसंस्थामा यस्ता वर्गको सहभागिता हुन पाउने अवसर श्रृजनागरी तिनको प्रतिनिधित्व सुनिश्चित गर्न सक्ने व्यवस्था गरिनु पर्ने देखिएको छ ।

विद्यमान ऐन, नियम, आर्थिक प्रशासन सम्बन्धी नियम, नगरपालिका अनुदान संचालन कार्यविधिका अधीनमा रही सहभागितात्मक योजना तर्जुमा र बजेट विनियोजनमा सहजीकरणका लागि स्थानीयस्तरमा देहाय वमोजिमका प्रक्रिया अवलम्बन गरिनु पर्ने हुन्छ ।

योजना तर्जुमा र अनुमानित बजेटको तयारी प्रक्रिया

- १ **REFLECT Circle** वृत्त/कक्षामा नगरपालिका योजना तर्जुमा, बजेट प्रणालीबारे जानकारी गराउन अभिमुखीकरण गर्ने,
- २ वडा स्तरमा प्राप्त हुने बजेट पूर्वानुमान र मार्गदर्शनबारे जानकारी गराउने,
- ३ समुदायका आवश्यकता, प्राथमिकता पहिचान गरी वडा नागरिक मञ्चमा प्रस्तुत गर्न बजेट सीमा भित्र रही योजना तर्जुमा गर्न सघाउ पुर्याउने,
- ४ वृत्त/कक्षाबाट प्राप्त आयोजना परियोजनाहरूलाई बजेट सीमा भित्र रही वडा, नागरिक मञ्चबाट प्राथमिकता निर्धारण गरी वडा समिति सक्रियभए सो समिति मार्फत् र नभएमा नगर सामाजिक परिचालन समितिमा पेश गर्ने,
५. नगर सामाजिक परिचालन समितिले समुदायका आवाज र प्राथमिकता अनुसार छन, छैनन् बुझी नगरस्तरीय क्षेत्रगत प्राथमिकता निर्धारण गरी एकिकृत योजना तर्जुमा समितिमा प्रस्तुत गर्ने,

- ६ एकिकृत योजना तर्जुमा समितिले विभिन्न क्षेत्रगत योजनामा आपसी सामञ्जस्यता र परिपूरकता कायम गरी क्षेत्रगत प्रथमिकता निर्धारण गरी नगरपालिकामा पेश गर्ने,
- ७ सामाजिक परिचालन अर्न्तगत समुदायका प्राथमिकताको सम्बोधन पर्याप्त भए नभएको हेर्न नगरस्तरीय सामाजिक परिचालन समितिले समेत आवश्यक सहजीकरण गरी प्राथमिकता निर्धारणमा सहयोग पुऱ्याउने,
- ८ एकिकृत योजना तर्जुमा समितिले प्राप्त आयोजनाहरूको प्राथमिकीकरण गरी नगरपालिका समक्ष पेश गर्ने,
- ९ नगरपालिका 'एकमुष्ट' अनुदान र आफ्नै स्रोत परिचालनबाट हुने आम्दानीलगायत स्थानीय निकायहरूमा आउने विभिन्न विकास अनुदानलाई ध्यानमा राख्दै प्रस्तावित योजनाहरूका लागि अनुमानित बजेट तयार गर्ने,
- १० नगरपालिकाले नगर परिषद्मा पेशगर्नुपूर्व नगरपालिकाले आफै कार्यान्वयन गर्ने योजना र अन्य निकाय मार्फत संचालन गरिने र माथिल्लो निकायमा बजेट माग गरी पठाउने कार्यक्रमहरू छुट्टाई नगरपरिषद्मा स्वीकृतिका लागि पेश गर्ने ।

गाउँ विकास समितिहरूको सामाजिक परिचालन कार्यक्रम कार्य विधि, २०६७

२.४.२. उद्देश्य

- गाउँ क्षेत्रमा वसोवास गर्ने सबै नागरिक विशेष गरेर आर्थिक तथा सामाजिक रूपले अति विपन्न र वञ्चितमा परेका समुदायको गरिबी एवम् वञ्चितमा पर्नुका कारण महशुस गराई ती समुदायको क्षमता विकास एवम् सशक्तिकरणमा सहयोग गर्ने ।
- योजना तर्जुमा, प्राथमिकीकरण, कार्यान्वयन, मुल्यांकन, श्रोत साधनको समानुपातिक वांडफांडका प्रत्येक चरणमा नागरिकको विशेष गरेर विपन्न एवम् वञ्चितमा परेका समुदायको समावेशीमुलक सकृय सहभागिता एवम् स्वामित्व सृजना गर्ने ।
- स्थानीय स्तरमा गा.वि.स लगायत अन्य सरकारी, गैर सरकारी, वित्तीय, निजी क्षेत्रलाई विपन्न समुदायका अधिकार, आवाज एवम् माग प्रति सम्बेदनशील भई प्रभावकारी एवम् उत्तरदायी ढंगबाट ती आवाजलाई सम्बोधन गर्न सहयोग गर्ने
- गा.वि.स एवम् अन्य सरकारी, गैर सरकारी संस्थाले वढि समावेशी नीति तथा मूल्य मान्यता र तिनको काम गर्ने तौरतरिका, ब्यावहार, अभ्यास शैली, प्रवृतिमा सकारात्मक परिवर्तन ल्याउन संस्थागत, नीतिगत, कानुनी एवं संरचनागत सुधार एवं परिवर्तन ल्याउन सक्षम बनाउने ।
- नागरिकलाई अधिकार दावी गर्ने मात्र नभई राज्यप्रतिको दायित्व र कर्तव्य निर्वाह गर्ने भूमिका वारे सुसूचित गराउने ।

२.४.३. नीति:

- गा.वि.स अर्न्तगतका सेवा र सुविधाको पहुचमा तुलनात्मक रूपमा कम पहुच भएका वडाहरु भित्रपनि अति विपन्न टोल, समुदाय एवं परिवारमा कार्यक्रम केन्द्रीत गरी संचालन गर्ने ।
- गा.वि.समा सामाजिक परिचालनका लागि संस्थागत/सांगठनिक ब्यवस्था गरी सामाजिक रुपान्तरणका कार्यक्रमको तर्जुमा, वजेट वांडफांड, कार्यान्वयन, अनुगमन एवम् मुल्यांकनमा सहजिकरण गर्ने ।

- सेवा प्रदायकका रूपमा रहेका विभिन्न निकायहरू विच समन्वयात्मक संयन्त्र स्थापना गर्ने ।
- गा.वि.समा सामाजिक परिचालनका कार्यक्रमहरू स्वतन्त्र सेवा प्रदायक मार्फत संचालन गर्ने ।
- समुदायबाट प्राप्त प्रभावकारी र प्राथमिकतामा परेका मागलाई सम्बोधन गर्न आवश्यक श्रोत साधनको व्यवस्था गर्ने ।
- गा.वि.स क्षेत्रभित्र सामाजिक परिचालन, समुदाय सशक्तिकरणमा संलग्न सरकारी, बित्तीय, गैर सरकारी एवम् निजी क्षेत्रका सेवा प्रदायकहरूको कार्य संजाल तयार गरी एक आपसमा परिपूरकता र समन्वय कायम गर्ने गरी कार्यक्रम संचालन गर्ने ।
- गा.वि.सको निर्णय प्रकृत्यालाई लैङ्गिक समानता र समाजिक समावेशी बनाउन, ती समुदायको निर्णय प्रक्रियामा पहुँच, पहिचान एवम् प्रतिनिधित्वको समुचित व्यवस्था गर्ने ।
- आर्थिक एवम् समाजिक रूपले विपन्न एवम् वञ्चितमा परेका समुदायको आवाज, माग, अधिकारलाई प्राथमिकता दिई सम्बेदनशील र उत्तरदायी ढङ्गबाट सम्बोधन गर्ने व्यवस्था मिलाउने ।
- विपन्न एवम् वञ्चितमा परेका समुदायको जीवनस्तरमा सुधार ल्याउन आवश्यक संस्थागत, नीतिगत व्यवहारगत सुधार गरी प्रवाह गरिने सेवा, सुविधा, श्रोत, साधनमा ती वर्गको अधिकार सुनिश्चित गर्ने ।
- गा.वि.सको अग्रसरतामा साविकका गठन भएका सामुदायिक संस्थाहरूलाई समाजिक रुपान्तरणका विशेष विधि र तौरतरिकाहरू उद्देश्य एवम् नीतिहरूवारे अभिमुखिकरण गर्ने र विकास प्रकृत्याको सहभागितामा निरन्तरता दिने ।
- विगतमा टोल विकास संस्था वा अन्य कार्यक्रममा समावेश हुन नसकेका अति विपन्न परिवार र वर्गलाई कार्यक्रम समावेश गराउन विशेष ध्यान दिने, सहभागिता जनाउन उत्प्रेरित गर्ने
- नागरिकलाई आफ्नो अधिकार, दायित्व र कर्तव्यप्रति विशेष सजग गराउन विविध कृत्याकलाप संचालन गर्ने ।

२.४.४. रणनीतिहरू:

सहभागितात्मक द्रुत लेखा जोखा पद्धति लगायतका विभिन्न विधि र औजारहरू (Tools) चरणबद्ध रूपमा प्रयोग गरी समाजिक/आर्थिक रूपमा अति विपन्न र वञ्चितमा परेका टोल/वस्ती समुदायमा परिवार पहिचान गर्ने ।

- पहिचान गरिएका परिवारहरूलाई विपन्नता वा वञ्चितमा रहनुपर्ने मुल कारणहरू पहिल्याउन र तिनको क्षमता, अधिकार एवम् दायित्व वारे महशुस गराउन अन्तरकृत्यात्मक कार्यक्रमहरू निरन्तर रूपमा संचालन गर्न सहजिकरण गर्ने ।
- विद्यमान प्राकृतिक श्रोत साधन तथा राज्यबाट प्रवाहित हुने श्रोत साधन, सेवा वारे सूचित गराई ती प्राप्त हुने उपायवारे अभिमुखिकरण गराई ती सेवासंग सम्बन्ध स्थापना गराउने ।
- स्थानीय स्तरमा रहेका सेवा प्रदायकलाई नागरिकका माग प्रति सम्बेदनशील भई विपन्न र पछाडि परेका परिवार कार्यक्रम विशेष रूपमा समन्वयात्मक रूपमा संचालन गर्ने ।
- गा.वि.सको निर्णय प्रकृत्यासंग सम्बद्ध सबै राजनीतिक दलको संयन्त्र, कर्मचारी, गैर सरकारी संस्था, सरकारी निकाय, नागरिक समाजका पदाधिकारीलाई गरिवी एवम् वञ्चितमा परेका नागरिक समुदाय प्रति संवेदनशील र जिम्मेवारी निर्वाह गर्ने वातावरण बनाउन र बालमैत्रि स्थानीय सासन सम्बन्धी आवश्यक अभिमुखिकरण तालिमहरू विभिन्न तह/चरणमा गर्ने व्यवस्था मिलाउने ।
- विपन्न वर्गका मागहरू न्यायोचित, समतामुलक तरिकाबाट सम्बोधन गर्न क्षमता विकास गरी ती समुदाय प्रतिको सेवा प्रदायकको उत्तरदायित्व सुनिश्चित गर्ने ।
- सामुदायिक संस्थामा समावेशहुन नसकेका परिवारहरूको समावेशहुन नसकेका कारण पत्ता लगाई टोल विकास संस्थामा आवद्धहुन प्रेरित गर्ने वा छुट्टै समूह खडागरी वा सकारात्मक विभेद नीति अवलम्बनगरी ति

संस्थामा समावेश गराई तिनको जिवनस्तर माथी उठाउन विविध कृयाकलापमा सहभागिता जनाउन सहजीकरण गर्ने ।

- साविकका सामुदायिक संस्थाहरुलाई सामाजिक परिचालनको रुपान्तरण प्रकृया वारे जानकारी गराउन अभिमुखिकरण गर्ने र ती संस्थालाई विधिगत मान्यता दिने कार्यमा सघाउ पुऱ्याउने ।
- गा.वि.स क्षेत्रभित्रको विविधतालाई सम्बोधन गर्न स्थान, समुदाय, आवश्यकताको सूक्ष्म अध्ययन तथा समुदाय संगको निरन्तर अन्तरकृया, सम्भाव्यता र क्षमताका आधारमा तिनका प्राथमिकता सम्बोधन गर्न लचिलो सम्बेदनशील संयन्त्र स्थापना गर्ने ।
- स्थानीय सेवा प्रदायक, सामाजिक परिचालक एवम् सामुदायिक सहजकर्ताको व्यवस्था गरी तिनी हरुलाई विपन्न परिवारको सेवा प्रवाहमा जिम्बेवार बनाउने ।
- सामाजिक परिचालक, सामुदायिक सहजकर्ताहरु र स्थानीय सेवा प्रदायकहरुको समुदायमा विशेष गरेर विपन्न परिवारमा घुलमिल भई लक्ष्य प्राप्त गराउन क्षमता अभिवृद्धि गर्ने ।
- गा.वि.सको सामाजिक विकास सम्बन्धी काम गर्ने कर्मचारीलाई परिवर्तित सामाजिक परिचालनको प्रकृयावारे अभिमुखिकरण गरी गाउँक्षेत्रमा हुने सामाजिक परिचालनको कार्यक्रम संचालन, व्यवस्थापन, समन्वय, अनुगमन तथा श्रोत साधन संयोजन र प्रवाहमा ध्यान पुऱ्याउने गरी रुपान्तरण गर्ने ।
- गा.वि.समा स्थापित सामाजिक परिचालन समितिको क्षमता विकास गरी गा.वि.स क्षेत्रमा संचालन भइरहेका सामाजिक परिचालनका कार्यक्रमहरु नक्सांकन गराउने, दोहरो नपर्ने गरी कार्यक्रम संचालन गर्ने, सेवा प्रदायकहरुको श्रोतलाई विपन्न वर्गमा प्राथमिकताका आधारमा ती वर्ग, समुदायमा केन्द्रित गरी सम्बोधन गराउन गा.वि.ससंग सम्बन्ध स्थापित गराई छनोट भएका सेवा प्रदायकको कार्य सुपरिवेक्षण, अनुगमन, निर्देशन दिने व्यवस्था मिलाउने ।
- स्थानीय सेवा प्रदायकले विपन्न लक्षित समूहहरुकालागि छुट्याएको रकम यत्र तत्र नछुरी सामाजिक परिचालन कृयाकलाप द्वारा नागरिकका माग सम्बोधन हुनेगरी प्रवाहित गराउने ।
- नागरिकका आवाजहरुलाई प्रकृया एवम् पद्धतिगत रुपमा सम्बोधन गर्न टोल, वडा/गा.वि.स स्तरीय नागरिक मञ्च र एकिकृत योजना तर्जुमा समितिका माध्यमबाट प्राथमिकता निर्धारण र बजेट विनियोजन गर्ने प्रणालीको विकास गर्ने ।
- नागरिक सचेतना केन्द्र अन्तरगत सशक्तिकरणको लागि REFLECT) प्रक्रिया का माध्यमबाट आफ्ना जल्दा वल्दा मुद्दा एवम् समस्या समाधानमा नागरिक सकृय भई राज्यका निकायबाट सम्बोधन गर्न सक्षम गराउने ।

लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण नीति -२०६६

Please see in hard copy of GESI Policy,2066 for detail information

लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण कार्यान्वयन कार्यविधि -२०६८ तयार हुदैछ ।

स्थानीय निकाय लैङ्गिक बजेट परीक्षण निर्देशिका, २०६४

उद्देश्य

स्थानीय निकाय र यसका सवै साभेदार संस्थाहरुको नीति र कार्यक्रमहरुमा लैङ्गिक मूलप्रवाहीकरण गरी समतामूलक विकास एवं प्रवर्द्धन गरी संस्थागत गर्नु लैङ्गिक बजेट परीक्षणको मुख्य उद्देश्य रहेको छ । लैङ्गिक बजेट परीक्षणका विशिष्ट उद्देश्यहरु देहाय वमोजिम रहेका छन् ।

- स्थानीय निकायको आवधिक र वार्षिक योजनामा लैङ्गिक मूलप्रवाहीकरणलाई संस्थागत गर्ने ।
- लैङ्गिक समावेशीकरणको लक्ष्यलाई स्थानीय निकायको संरचना र कार्य योजनामा स्थान दिने ।
- स्थानीय निकायको श्रोत परिचालन, बजेट विनियोजन तथा खर्चलाई लैङ्गिक दृष्टिले अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्ने ।
- लैङ्गिक मूलप्रवाहीकरणका प्रतिबद्धताहरूलाई लैङ्गिक बजेट परीक्षणद्वारा अनुगमन एवं मूल्याङ्कन गरी सहस्राब्दी विकासका लक्ष्यहरूलाई टेवा पुर्याउने ।
- लैङ्गिक उत्तरदायी सुशासन व्यवस्थालाई संस्थागत गर्ने ।

स्थानीय निकाय लैङ्गिक उत्तरदायी तथा समावेशी बजेट, कार्यान्वय, परीक्षण निर्देशिका, २०६८ बनीरहेको छ ।

लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणको - Informtion , Education and Communication messages ready)

MC/PM manual review from GESI perspective is in process

Preparation of GESI training manual is in process. Draft copy prepared

Massive orientation program on GESI to Local Bodies staffs and representatives

Review of existing polices of decentralization from GESI perspective is completed

स्थानीय निकायको क्षमता विकास योजनाले पछाडि परेको वर्गको क्षमता विकासमा जोड